

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਅਤੇ ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
(E-Material For Students)
(Authorized By Sant Baba Bagh Singh University, Jalandher)

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਤਾ
ਡਾ.ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਜਲੰਧਰ।
ਮੋ. 9815604864, ਈ.ਮੇਲ- pbstudies.singh@gmail.com

ਤਤਕਰਾ

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ

ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੁ : ਵਿਆਖਿਆਮਈ ਪ੍ਰਸੰਗ

ਅਧਿਆਇ ਦੂਸਰਾ

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ: ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਸਰੂਪ

ਅਧਿਆਇ ਤੀਸਰਾ

ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੁ ਦੇ ਸੰਤ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਰਕਤ

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ

ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ-ਰੇਖਾ

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ

ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ : ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ : ਵਿਆਖਿਆਮਈ ਪ੍ਰਸੰਗ

-ਡਾ.ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਿਵੇਕਲੇ ਗਿਆਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚੋਂ ਘੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਸਮੁੱਚੇ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਦੀਆਂ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇਜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਦਹਾਕਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਸਰੂਪ ਦੀਆਂ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਤਲਾਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੁਲ ਵਰਤਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਗਿਆਨ ਆਧਾਰਿਤ ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਕੋਮਲ-ਕਲਾਵਾਂ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿੱਥ, ਲੋਕ-ਧਾਰਾਈ ਵਰਤਾਰੇ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਧਰਮ ਪੂਰਵ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਛਾਣ ਵਿਚੋਂ ਨਵੀਂ ਤਾਲੀਮ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਵਿਕਸਿਤ ਚੇਤਨਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਖੋਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਹਿਤ ਹੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ ਅਧੀਨ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਾਰਜ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

1. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ
2. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ
3. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸਾਮੂਹਿਕ ਪਛਾਣਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ
4. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ

5. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਤੇ ਭਵਿਖਮੁਖੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਬਣਾਉਣੇ
6. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨਾ
7. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚੋਂ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ
8. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਖੇਤਰੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਇਸਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨਾ
9. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਸੰਬੰਧੀ ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚਰਚਾ
10. ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਉਪਰ ਮੌਲਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ

ਉਪਰੋਕਤ ਨੁਕਤਿਆਂ ਉਪਰ ਹੀ ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਆਪਣੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜੂ ਨਿਰਮਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਇੱਕਸੁਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਹਿਤਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਠੋਸ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮੁਤਾਬਿਕ ਘੜ ਸਕੇ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ, ਕਰਮਯੋਗੀ, ਚਿੰਤਕ, ਵਿੱਦਿਆਦਾਨੀ ਤੇ ਨਾਮਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਮਹਾਂਪੁਰੁਸ਼ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ, ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਦਾਨੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਡੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਸਿੰਘ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਡੰਗਰ ਚਾਰਦੇ ਵੱਡੇ ਹੋਏ, ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸੱਜੇ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਨਾਂਦੇੜ ਜਾ ਕੇ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਫਿਰ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੱਲਰ ਕਨੋਹਾ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਸਾਲ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸ

ਕੀਤਾ।ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਨਵੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।ਪੋਠੋਹਾਰ, ਸਿੰਧ ਤੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਸਿੱਖ ਪੁਨਰ- ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਮਦ ਹੋਈ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਵਿੱਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ।ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਦਿਆਕ ਕੇਂਦਰ

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤਪੁਰਾ ਨਾਮ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ।ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਭਗਤਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਅਜਿਹਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਈਏ, ਜਿਥੇ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਸਾਇੰਸੀ, ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੋ ਸਕੇ।ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਵੇਕੇਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ।ਭਵਿੱਖ ਦਰਸ਼ੀ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਸੋਚ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਤਕਨੀਕੀ ਤੇ ਵੇਕੇਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਆਰੰਭਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੀ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਭਾਰਤੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਬੱਚੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕਣ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਦਿਅਕ ਕੇਂਦਰ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਅਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆਂ ਹੈ।ਸੰਤ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵਸਾਇਆ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਅੱਜ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਸਾਰ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੋਂਦ 'ਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ।

ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਊ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ।

ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ।

ਸੰਤ ਜੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ।ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਆਏ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਅੰਨ ਛਕ ਕੇ ਇਕਾਂਤ ਸਿਮਰਨ ਬੰਦਗੀ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਾਂਗੇ ਪਰ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਰਤਾ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।ਅੰਤ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।ਪਲਟਣ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ 'ਸਾਧ ਜੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸਨ।ਆਪ ਹਰ ਵਕਤ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਸਾਰੀ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੜੀ ਹੀ ਸਾਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਉਹ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀ ਹੀ ਰਹੇ। ਤੇੜ ਕਛਿਹਰਾ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਰਨਾ, ਸਾਦਾ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਭੂਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸੀ। ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ, ਦੀਨ ਦੁਖੀਆਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ, ਯਤੀਮਖਾਨੇ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਾਲ 1911 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਰਜ ਪੰਚਮ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹਰ ਵਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਨਹੀਂ ਗਾਇਆ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਿ

ਕੋਊ ਹਰਿ ਸਮਾਨਿ ਨਹੀ ਰਾਜਾ।।

ਇਹ ਭੂਪਤਿ ਸਭ ਦਿਵਸ ਚਾਰਿ ਕੇ

ਝੁਠੇ ਕਰਤ ਦਿਵਾਜਾ।।

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ, ਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲੰਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਾਥ, ਜੋਗੀ, ਸਿੱਧ, ਵੈਰਾਗੀ, ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਪਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਕਲਪ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਡੇਰੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸਤਸੰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸੀ। ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਕੱਲੇ-ਕਾਰੇ ਮੁਖੀ ਬਣਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਗਠਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੰਥ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਡੇਰੇ ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਡੇਰੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਮਾਜਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ, ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ, ਹਸਪਤਾਲਾਂ, ਵਾਤਾਵਰਨਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹਨ। ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਰੇਖ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਵੱਛ ਅਭਿਆਨ, ਖੂਨ ਦਾਨ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਜਨਤਕ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ

ਹਨ। ਇਹ ਡੇਰੇ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਕ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚਲੇ ਕਈ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ (ਭਾਰਤ) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਜਾਤਾਂ, ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਵਿਲੱਖਣ ਕਿਸਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹਚਿਆ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤੇ, ਦੇਵੀ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਡੇਰਿਆ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਵ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤਹਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਸਮੂਹ ਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਉਪ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਡੇਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ' ਤੇ 'ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਡੇਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਰੂਹਾਨੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਕਾਰਨ 'ਡੇਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਧਰਮ ਜਾਂ ਪੰਥ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਦੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਤੱਤ ਹਨ ਜੋ ਇਸਦੇ ਗਠਨ ਵਿਚ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ; ਸੰਤ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਆਦਿ। ਡੇਰਾ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ, ਡਾਕਟਰੀ ਇਲਾਜ, ਸਾਹਿਤ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

'ਡੇਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਦੇਹਰਾ' (ਦੇਹਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਦੇਹਰਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਦੇਹਰਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਬਾਬਾ, ਦੇਹਰਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਆਦਿ ਆਦਿ) ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਦੇਹਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਡੇਰਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਦੇਹਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਇਕ 'ਵਾਸ ਸਥਾਨ' ਦਾ ਅਰਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਡੇਰਾ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਨਾਂ 'ਡੇਰਾ' ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਬੱਸੀ, ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਈ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ 'ਡੇਰਾ' ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਡੇਰਾ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਰਮ ਪ੍ਰਥਾ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ- ਧਰਮ, ਦਰਸ਼ਨ, ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਸਿਖਾਉਣਾ ਵੀ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਿਵ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾਥ-ਯੋਗੀ ਪਰੰਪਰਾ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ।

ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ- ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਥਾਪਤ ਡੇਰੇ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ ਡੇਰੇ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਥਾਪਿਤ ਡੇਰੇ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਡੇਰੇ। ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਾਥਾਂ-ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ, ਨਾਨਕਪੰਥੀ, ਸੇਵਾਪੰਥੀ, ਸੁਥਰਾਸ਼ਾਹੀਏ, ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਏ, ਨਿਰਮਲੇ ਅਤੇ ਨਿਹੰਗਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਡੇਰੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ-ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹਾਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਚਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਆਂ ਦੁਆਰਾ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਡੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਡੀਕਲ ਇਲਾਜ ਡੇਰਾ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸੰਦ ਹੈ। ਉਦਾਸੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬੇ 'ਗੁਰੂ ਧਾਮ' ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਧਰਮ, ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਭਿੰਨਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਹੁ-ਪਰਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵਧੇਰੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ,

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਹੈ। ਧਰਮ ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਭਰੇ ਹਨ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੌਤ ਤਕ, ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਸਾਥੀਆਂ, ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪੱਖ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕੇਵਲ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲਗ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਰਵੱਈਏ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਾਰਕ ਉਹ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਹਨ ਜੋ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸਿੱਖਿਆ, ਭਾਸ਼ਾ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਧਰਮ, ਸਮਾਜਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਭੌਤਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਰਵੱਈਏ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਣ ਵਿਚ ਅਗਵਾਈ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਕੇਵਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਰੂ ਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੰਵੇਦਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਗੁਪਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਵੰਡਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਕਾਰਨ ਡੇਰੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ; ਡੇਰੇ ਵਿਚਲੀ ਆਚਾਰ ਸੰਹਿਤਾ ਜਾਂ ਨੇਮ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਲਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ: ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਸਰੂਪ

-ਡਾ.ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਉਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਈ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਾਰਗ ਗਿਆਨ-ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਗਿਆਨ ਮੀਮਾਂਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਸੰਦਰਭ ਦੀ ਸਮਝ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਕੂਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਸੂਤਰ ਉੱਪਰ ਭਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਗੋਸਟਿ ਰਾਹੀਂ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਮੀਮਾਂਸਕ ਸਰੂਪ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਇਸੇ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਧੀਨ ਹੀ ਇਹ ਸਕੂਲ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪਸਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਇਬਨ ਸਿਨਾ, ਇਬਨ ਰਸ਼ਦ, ਇਮਾਮ ਗਜ਼ਾਲੀ, ਇਬਨੁਲ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਮੁਜੱਦਿਦ ਅਲਿਫਸਾਨੀ ਆਦਿ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਮੀਮਾਂਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਸਿਰਜੇ।

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਦੇ ਵਿਆਖਿਆ-ਮੂਲਕ ਅਤੇ ਗਿਆਨ-ਮੂਲਕ ਕਾਰਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਇਕੱਲਾ ਖਿਆਲੀ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਭਿਆਸ

ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਹਿੱਸਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀਆਂ ਸੁਆਂਤੀ ਬੂੰਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਿਰਮਲਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲੜੀ ਤਹਿਤ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਸਨਾਤਨੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਜ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਿਧਾਂਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਇਹ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਪਿੰਗਲ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਮਾਹਰ ਬਣ ਕੇ ਉੱਚ ਪਾਇ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਰਚਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ “ਨਿਰਮਲ-ਮੈਲ ਰਹਿਤ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਉਜਾਲਾ, ਰੌਸ਼ਨ, ਕਲੰਕ ਰਹਿਤ, ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਚਾਰੀ, ਨਿਰਵੈਰ, ਅਵਿਦਿਆ, ਮੈਲ ਰਹਿਤ, ਨਿਰਮਲ ਧਰਮ, ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ।”¹ ‘ਨਿਰਮਲ’ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅਰਥ ਜੋ ਮਲ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ, ਮੈਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ-

ਸਦਾ ਨਿਰਮਲ ਮੈਲੁ ਨ ਲਗਈ ਨਦਰਿ ਕੀਤੀ ਕਰਤਾਰਿ॥

ਨਾਨਕ ਹਉ ਤਿਨ ਕੈ ਬਲਿਹਾਰਣੈ ਜੋ ਅਨਿਦਨੁ ਜਪਹਿ ਮੁਰਾਰਿ॥²

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪਰਮ ਸੱਚ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾ ਦਾ ਹੀ ਸਮਰਣ ਕੀਤਾ ਉਹੀ ਜਨ ‘ਨਿਰਮਲ’ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਮੈਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:-

¹ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 615

² ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 585.

ਜਿਨੀ ਸਚੜਾ ਸਚੁ ਸਲਾਹਿਆ ਹੰਉ ਤਿਨ ਲਾਗਉ ਪਾਏ॥

ਸੇ ਜਨ ਸਚੇ ਨਿਰਮਲੇ ਤਿਨ ਮਿਲਿਆ ਮਲੁ ਸਭ ਜਾਏ॥³

ਸਿਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਅਰੰਭ ਬਾਰੇ ਦੋ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ, ਪਹਿਲੇ ਵਿਚਾਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ, ਦੂਸਰੇ ਮੱਤ ਦੇ ਚਿੰਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਵਾਲੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:-

ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤਿ ਵਿਚਿ

ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੁ ਚਲਾਇਆ।⁴

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾਗੁਰੂ ਪਹਿਲਾ ਨਿਰਮਲਾ ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਨਿਨ ਸਿਖ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੀਖਿਅਤ ਹੋਇਆ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਂਈ ਨਦੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਲੋਪ ਰਹਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। “ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪੂਰਬਕ ਸ਼ਰਧਾ ਭਗਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਨੂੰ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ।”⁵ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਠਾਗੁਰੂ ਇਕ ਵਾਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਕਿ ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:-

“ਬਾਬਾ ਬੇਂਈ ਨਾਇ ਕੈ ਸੱਚਖੰਡ ਮੇਂ ਪਹੁਤਾ ਜਾਈ।

ਬੇਂਈ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਰੰਗ ਮਜੀਠੀ ਬਸਨ ਧਰਾਈ।

ਬੈਠੇ ਕਬਰ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਦਰਸਨ ਕਉ ਉਲਟੀ ਲੋਕਾਈ।

³ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 585.

⁴ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, 1/ 45.

⁵ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾਗੁਰੂ, ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ, ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਧਰਮ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦਸੰਬਰ 2005.

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਤਿਨਾਮੁ ਦੈ, ਚਾਰਿ ਬੇਦ ਕਉ ਸਾਰਿ ਬਤਾਈ।
 ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਸੈਲ ਕਰ ਭਵ ਨਿਧ ਤਾਰੀ ਖਲਕ ਸਲਾਈ।
 ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਏਕ ਬਿਵੇਕ ਭਗਤਿ ਦ੍ਰਿੜਾਈ
 ਸਾਧਨ ਕਠਿਨ ਛੁਡਾਇ ਕੈ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ।
 ਕਲਿਜੁਗ ਨਾਨਕ ਕਲਾ ਦਿਖਾਈ।”⁶

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿੱਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਫੁਟ ਨੋਟ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਿੰਦਵੀ ਜਾਂ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਰੁਚੀ ਜਰੂਰ ਸੀ ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਗਏ ਭਗਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਅਤੀ ਜਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਲਹਿਰ ਦੇਸ਼-ਵਿਆਪੀ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕਦਰਦਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਵਕਤੀ ਲੋੜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ 52 ਕਵੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਰਹਿ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਮਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ, ਸੰਮਤ 1743 (ਸੰਨ 1686 ਈ.) ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੰਜ

⁶ ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਬਾਨੀ ਗ੍ਰੰਥ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕ (ਭਾਗ-ਤੀਜਾ), ਪੰਨਾ 170. ਉਧਰਿਤ

ਹੋਣਹਾਰ ਸਿੱਖਾਂ (ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਵੇਸ਼ ਭੂਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਾਂਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਭੇਜਿਆ।”⁷

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪੰਡਿਤ ਰਘੂਨਾਥ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ, ਦੇ ਕੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਸ਼ੂਦਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਿਆ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ

ਸੂਦ੍ਰ ਹੈਂ ਏਹ ਸਿਖ ਤੁਮਾਰੇ। ਜਿਨੈਨ ਬਿਦਯਾ ਬੇਦ ਅਧਿਕਾਰੇ।

*ਜੇ ਹਮ ਸੂਦ੍ਰੋਂ ਤਈਂ ਪਛੈਰੈਂ। ਜਾਤ ਧਰਮ ਅਪਨੇ ਤੇ ਜੈਰੈਂ।*⁸

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਬਚਨ ਕਹੇ-

ਜਿਨਕੋ ਤੂੰ ਸੂਦਰ ਬਤਰੈਰੈ। ਇਹ ਦਿਬਯਾ ਗੁਰੂ ਤੁਮਰੇ ਥੈਰੈ।

*ਇਹ ਬਰਦੈ ਗੁਰੂ ਛੰਦ ਬਖਾਨਾਂ। ਸਰਬ ਲੋਹ ਮੈ ਪਿਖੋ ਸਜਾਨਾ।*⁹

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਮਾਰਗ ਚੁਣਿਆ। ਕਿ ਸਿੱਖ ਖੁਦ ਜਾ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ

⁷ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖ਼ਾੜਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼, ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਨੇ 20-21.

⁸ ਗਜਾਨੀ ਗਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ 1249.

⁹ ਗਜਾਨੀ ਗਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ 1249.

ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਮਾਰਗ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਮੱਗਰ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਖੜੋਤ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੈਵੀ ਮੰਡਲਾਂ (ਸ਼ਬਦ) ਤਕ ਰਸਾਈ ਕਰਵਾਉਣੀ ਹੋਵੇ।

ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾਗੁਰੂ ‘ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਗੌਰਵ ਗਾਥਾ’ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ- “ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਅਨੁਰਾਗ ਸੀ। ਬੁੱਧੀ ਸੂਖਮ ਸੀ, ਗੁੰਥਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਗੂੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਿਆਂ, ਪਦ-ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਨਵਯੁਵਕ ਸਨ, ਸੈਲਾਨੀ ਸੁਭਾਉ ਸੀ, ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਸਨ। ਆਵਾਜ਼ਾ ਸੁਣਕੇ ਪੰਜੇ ਸੰਤ/ਸਿੱਖ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋ ਕੇ, ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ।”¹⁰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵੇਂ ਵਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਵਰ ਰੂਪੀ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਕਖਾਏ/ਭਗਵੇਂ ਵਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ, ਅੱਜ ਹੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਯਾਤ੍ਰਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇਣੀ ਡੋਲਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹਨ। ਜੇ ਵਿਦਿਆ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ 12 ਵਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਤੁਸੀਂ 12 ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੋਗੇ।”¹¹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਣ।

¹⁰ ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਗੌਰਵ ਗਾਥਾ, ਪੰਨਾ 24.

¹¹ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 24.

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗਿਆਨ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਈ ਗਿਆਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਦੋਂ ਨਿਰਮਲੇ ਕਾਸ਼ੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਸੀ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਿਰਫ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ੂਦਰ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। “ਕਾਸ਼ੀ ਪਹੁੰਚਕੇ ਜਤਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਬਟ (ਬੋਹੜ) ਹੇਠ ਜਾਕੇ ਆਸਨ ਲਾਏ ਅਤੇ ਘਾਸ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲੀਆਂ ਬਣਾਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਜਤਨ ਮਠ ਨਾਉਂ ‘ਚੇਤਨ ਮਠ’ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਥਾਨ ਹੈ।”¹² ਕਾਫੀ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਸਦਾਨੰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਆਕਰਣ, ਵੇਦ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਵੇਦਾਂਗ, ਖਟ ਦਰਸ਼ਨ, ਵੇਦਾਂਤ ਦਰਸ਼ਨ, ਪੁਰਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੇ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾਣ ਬਾਬਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਪਹੁੰਚੇ ਕਾਸ਼ੀ ਪੁਰੀ ਉਦਾਰੇ। ਚੇਤਨ ਮਤ ਮੇ ਰਹੇ ਵਿਚਾਰੇ।

ਸਾਧੂ ਨਿਰਮਲੇ ਸੋ ਬਿਦਤਾਏ। ਬਿਦਯਾ ਪਛੀ ਅਧਕ ਮਨ ਲਾਏ।

ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੈ ਸੀਘ੍ਰ ਬਿਦਯਾ। ਤਿਨ ਕੋ ਆਈ ਸਬ ਪਰ ਸਿਧਯਾ।¹³

“13 ਸਾਲ ਬਨਾਰਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਪੰਜੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ

¹² ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 25.

¹³ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ 1251.

ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਲਈ ਯਾਚਨਾਂ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ‘ਨਿਰਮਲੇ’ ਨਾਮ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਵਸਤਰ ਪਹਿਰ, ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਰਹਿ ਕੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਹੀ ਸਭ ‘ਨਿਰਮਲੇ’ ਸੰਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ‘ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ’ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ।”¹⁴ ਜਿਹੜੇ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਿੱਤ ਭੇਜਿਆ।

ਲਗਭਗ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। “ਕਾਸ਼ੀ ਵੀ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਬੜੇ-ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪੁਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ (ਗੁਰਦੁਆਰੇ) ਵੀ ਕਾਇਮ ਸਨ। ਸੰਗਤ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਤ ਮਧੁਕੜੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲਗਾਉ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ਸਨ।”¹⁵

ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਦੀ ਖਬਰ ਲੱਗੀ। 13 ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਇਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਬਿਹਬਲਤਾ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ

¹⁴ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖ਼ਾੜਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼, ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਨਾ 21.

¹⁵ ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਗੌਰਵ ਗਾਥਾ, ਪੰਨੇ 25-26.

ਮੰਗੀ ਜੋ ਕਿ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸਥਾਨ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੰਤ ਜੈ ਰਾਮ (ਸੰਤ ਜੈ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਚਣਿਆ ਜੋ ਕਿ ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸਨ। ਫਿਰ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਲ ਪਏ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਗਏ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਥਾ ਵੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਰਦਾਨ ਰੂਪੀ ਬਚਨ ਕਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਸ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬਨਾਰਸ (ਕਾਸ਼ੀ) ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਰੀਤ ਚੱਲ ਪਈ ਅਤੇ ਕਈ ਜਥੇ ਪੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆ ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ, ਕਥਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣਨ ਲਗ ਪਏ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਵੀ ਬਣ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਿਸ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਥੇ ਕਾਫੀ ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੰਤ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਇਕ ਸ਼ਖਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਲਗਨ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਸੰਤ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੀਖਯਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ 1792 ਮਾਘ ਮਹੀਨੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ।

ਸੰਤ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਸੁਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਡਿਤ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਪ੍ਰਵੀਨ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਮੀਂ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਵੀ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਦੰਡੀ’ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੰਡੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ‘ਅਦ੍ਵੈਤ ਸਿੱਧੀ’ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਟੀਕਾ ‘ਸੁਗਮਸਾਰ ਚੰਦ੍ਰਿਕਾ’ ਨਾਮੀ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੇ ਮਹੰਤ ਬਣੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਹੋਰ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਣੇ ਰਹੇ।

ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ

ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸੰਤ ਦਰਗਾਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 1710 ਈ. ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨੰਦੇੜ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਕਨਖਲ ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸੰਤ ਦਰਗਾਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਇ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦੇ

ਖਿਲਾਫ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਰਾਇ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਮਰਜੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣ ਦਾ ਬਚਨ ਦਿੱਤਾ, ਸੰਤ ਦਰਗਾਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਰਦੁਆਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਨਦ ਹਕਮ ਨੇ 1726 ਈ. ਨੂੰ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ।

ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਕਾ ਸਥਾਨ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਚਲ ਪਈ ਸੀ। ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ 1743 ਈ. ਵਿਚ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਕਤਾ ਲੈ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ 1762 ਈ. ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਧਰਮ-ਧਜਾ ਨਾਮੀ ਸਥਾਨ ਤੇ ਇਕ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਾਨ ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਵਿਚ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸ਼ੁੱਭ ਕਾਰਜ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੀ ਹਵੇਲੀ ਦਾਨ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰਮ ਧਜਾ ਨਾਮੀ ਸਥਾਨ ਵੀ ਮੁੱਖ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ 82000 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਦੋ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪਟਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ 16000 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਇਕ ਪਿੰਡ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਨੇ 20000 ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਦੋ ਪਿੰਡ ਦਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਈ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦਿਲ ਖੋਲ ਕੇ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨਿਵਿਘਨ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਦਰ ਸਹਿਤ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਨਾਦੀ ਵੰਸ਼ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ

1. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ (1821-1871 ਈ.) 1862 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ
2. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਬੋਰੀਏ (1818-1896 ਈ.) 1871 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ
3. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰ. ਉਧਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਯਾਇਕ (1841-1905 ਈ.) 1886 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ
4. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ (1845-1908 ਈ.) 1905 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ
5. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰੀਕੇ (1861-1927 ਈ.) 1908 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ
6. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰ. ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਗੋ (1864-1929 ਈ.) 1927 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ
7. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਸ਼ੀ (1876-1934 ਈ.) 1931 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ
8. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡੀਘੋਬ (1886-1986 ਈ.) 1934 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ
9. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਸ਼ਤ੍ਰੀ ਪਟਨਾ (1925-1993 ਈ.) 1986 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ

10. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰ. ਗਿਆਨਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ (1940 ਈ.) 1993 ਈ.
ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ (ਵਰਤਮਾਨ)

1. ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਮਹਤਾਬ ਸਿੰਘ : ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸੁਆਮੀ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, ਨੇ ਸੰਬਤ 1868 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੇਲਾਬਲਰ, ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।¹⁶ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਧੂ ਆਸ਼ਰਮ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸੰਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। 16 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।¹⁷

ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਰਾਹ ਦੀ ਠੀਕ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਲਈ ਆਪ ਸੁਆਮੀ ਠਾਕੁਰ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਦੀਕਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਤਪੋਵਨ ਵਿਚ ਕਠਿਨ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਪੱਸਿਆ ਕਾਰਨ ਆਪ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਸਮੱਗਰ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਧੂਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਆਪ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਸਦਕਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰੇਂਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਦਰੀਨਾਥ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਤ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਆਪ ਪਟਿਆਲੇ ਆਏ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ-ਸੰਸਥਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਆਦਿ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰੇਂਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਬਤ 1918 ਨੂੰ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ।¹⁸

¹⁶ ਸੁਆਮੀ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ (ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ) ਹਿੰਦੀ, ਪੰਨਾ 85.

¹⁷ ਸੁਆਮੀ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ (ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ) ਹਿੰਦੀ, ਪੰਨਾ 85.

¹⁸ ਉਹੀ, ਪੰਨੇ 86-87.

ਸਾਰੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਸਦਕਾ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕਾਰਜ: ਪ੍ਰਯਾਗ ਆਦਿ ਤੀਰਥਾਂ ਵਿਖੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ।

ਨਿਰਮਲ ਸ਼ਿਵਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ।

ਜਲੂਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ¹⁹

ਦੇਹਾਂਤ: ਸੰਬਤ 1925 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਮਹਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮਲੀਨ ਹੋ ਗਏ।²⁰

2. **ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਬੇਰੀਏ :** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਬਤ 1875 ਵਿਚ ਚੀਮਾਂ ਕਲਾਂ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਪ ਪੰਡਿਤ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦੀਕਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਪਦ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਏਕੜ ਪਿੰਡ ਖਰੀਦ ਲਿਆ। ਬਿ. ਸੰ. 1932 ਨੂੰ ਆਪ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਨੂੰ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪ ਕੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ।²¹

3. **ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ:** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਕਾਲਮਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰ. 1879 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਰਥਾਨੁਸੰਧਾਨ ਪੂਰਵਕ

¹⁹ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 88.

²⁰ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 88.

²¹ ਉਹੀ, ਪੰਨੇ 89-90.

ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਗਨ ਸਦਕਾ ਆਪ ਪੰਡਿਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਬਣ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਦੀਯਾ ਸ਼ਾਂਤੀਪੁਰ, ਬੰਗਾਲ ਵਿਖੇ ਗਏ।²²

ਪਟਿਆਲੇ ਨਿਵਾਸ: ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰੇਂਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ‘ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼’, ‘ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣਯ ਸਾਗਰ’ ਅਤੇ ‘ਗੁਰੂ ਤੀਰਥ ਸੰਗ੍ਰਹਿ’ ਆਦਿ ਮੌਲਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ‘ਭਗਤ ਬਾਣੀ’, ‘ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਅਤੇ ‘ਮੋਕਸ਼ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਆਦਿ ਵਿਭਿੰਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਬਤ 1948 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਸੋਗ ਲਈ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚਲੇ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਯਾਲਯ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਜੇਂਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਠੀਕਰੀਵਾਲੇ ਸੰ. 1949 ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਬਣਾਏ ਗਏ।²³

4. **ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀਵਾਲ:** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਬਤ 1890 ਨੂੰ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਪੜ੍ਹ ਗਏ। ਆਪ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਨੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸਾਧੂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਪ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈ ਗਿਆ। ਆਪ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਠਾਕੁਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦੀਖਿਅਤ ਹੋਏ। ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਆਪ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਕੁਝ

²² ਉਹੀ, ਪੰਨੇ 91-92.

²³ ਸੁਆਮੀ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, *ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ (ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ) ਹਿੰਦੀ*, ਪੰਨੇ 92-94.

ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਬਿਤਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਆਕਰਣ, ਵੇਦਾਂਤ, ਨਯਾਯ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਗਏ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੁੰਭ ਤੇ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰਾਰਥ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਅਵਾਕ ਰਹਿ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਸਾਰੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਆਪ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ 1952 ਸੰ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ।²⁴

5. **ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਪੰਡਿਤ ਉਧਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ:** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਕਲਾਂ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੰਬਤ 1898 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਆਪ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਡਿਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਦੀਖਿਆ ਲਈ। ਆਪ ਵਿਆਕਰਣ, ਨਯਾਯ, ਵੇਦਾਂਤ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਾਰਾਣਸੀ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਪਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਵਤ ਸਮਾਜ ਨੇ ਵਿਦਿਆਸਾਗਰ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ। ਆਪ ਨੇ ‘ਅਭਾਵ-ਰਹੱਸਯ’ ਅਤੇ ‘ਵਰਣਾਧਰਮ ਰਹੱਸਯ’ ਆਦਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਯਾਗਰਾਜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮਨੇਖੂ ਆਦਿ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਹਰਿਦੁਾਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜੰਗਲ ਦੀ ਭੂਮੀ ਖਰੀਦੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਪ੍ਰਯਾਗਰਾਜ ਦੇ ਕੁੰਭ ਮੇਲੇ ਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪੰਡਿਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਬਤ 1962 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣੇ।²⁵

²⁴ ਸੁਆਮੀ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ (ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ) ਹਿੰਦੀ, ਪੰਨੇ 94-96.

²⁵ ਉਰੀ, ਪੰਨੇ 97-98.

6. **ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਪੰਡਿਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ:** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸਰਲਿਆ ਪਿੰਡ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੰਬਤ 1903 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਰਵੜੀ ਨਿਵਾਸੀ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦੀਖਿਅਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਚੰਗੇ ਜੋਤਸ਼ੀ ਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਸਿਰਫ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਡਿਤ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸਵਾਮੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 1965 ਸੰਬਤ ਨੂੰ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੁੰਭ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।²⁶
7. **ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਪੰਡਿਤਰਾਜ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸਵਾਮੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ:** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 1918 ਸੰਬਤ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਹਰੀਕੇ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸਵਾਮੀ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦੀਕਿਅਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਅਦ੍ਵੈਤਸਿੱਧੀ ਖੰਡਨ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ 19 ਸਾਲ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਦੇ ਪਦ ਉੱਪਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਦਿਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਸੰਬਤ 1984 ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪੰਡਿਤ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।²⁷
8. **ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ:** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਹੀਰੋ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸੰਬਤ 1927 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਰਹੇ ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਵਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਆਪ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਲਗਾਤਾਰ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਦੇ

²⁶ ਸੁਆਮੀ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ (ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ) ਹਿੰਦੀ, ਪੰਨੇ 98-99.

²⁷ ਉਰੀ, ਪੰਨੇ 99-100.

ਪਦ ਉੱਪਰ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਸੰਬਤ 1987 ਨੂੰ ਸੁਆਮੀ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।²⁸

9. **ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ:** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਗੋਂਦਪੁਰ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਵਿਚ 1932 ਸੰਬਤ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸੁਆਮੀ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਦੀਖਿਅਤ ਹੋਏ। ਫਿਰ ਆਪ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਸੁਆਮੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ “ਨਿਰਮਲ ਵਿਦਿਆਲਯ” ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਵਾਈ। ਆਪ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸੁਆਮੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁਆਮੀ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਸਾਲ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਦੇ ਪਦ ਉੱਪਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਆਪ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਬਤ 1991 ਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।²⁹

10. **ਸ਼੍ਰੀਮਹੰਤ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡੀਘੋਬ:** ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਿ-ਵੀਰ-ਧੌਰੇਯ, ਸਵਧਰਮ-ਰਕਸ਼ਣ, ਸਕਸ਼ਣ, ਵਿਲਕਸ਼ਣ, ਵਿਚਕਸ਼ਣ, ਸ਼ਾਤੀਪ੍ਰਿਯ, ਵਿਵਛਾਚੁਤ੍ਰੁਚੁ, ਯਤਿਗਣ-ਬੰਦਨੀਯ, ਅਹੋਰਾਤਰ ਸਮਚਰਵਯ, ਵਿਆਕਰਣ ਕੇਸਰੀ, ਵੇਦਾਂਤ-ਵਾਗੀਸ਼, ਮਾਨਯਵਰ ਸ਼੍ਰੀਯੁਤ ਆਦਿ ਉਪਾਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਭਿੰਡਰਕਲਾਂ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰਬਤ 1944 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਆਪ “ਗੋਇੰਦਵਾਲ” ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਥਾਨ “ਥੇਹ” ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦੀਖਿਅਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਸੁਆਮੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗ ਪਏ। ਫਿਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ

²⁸ ਉਹੀ, ਪੰਨੇ 100-102.

²⁹ ਉਹੀ, ਪੰਨੇ 102-104.

ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਚਲੇ ਗਏ।³⁰ ਫਿਰ ਆਪ ਪਿੰਡ ਘੇਵ ਗੁਰੂ ਸਥਾਨ ਦੇ ਮਹੰਤ ਬਣੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਪੂਜਣ ਲਗ ਪਏ। ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਮਤ 1991 (1938 ਈ.) ਨੂੰ ਭੇਖ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਚੁਣਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਸੰਨ 1962 ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਸੌ ਸਾਲਾ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮਨਾਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ‘ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ’ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ 28-30 ਮਾਰਚ, 1976 ਈ. ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਆਪ 51 ਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਰਹੇ ਅਤੇ 28 ਦਸੰਬਰ, 1985 ਈ. ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।³¹

11. **ਸ੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰਡਿਤ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ:** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਖੇ, ਪਿਤਾ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ‘ਸੰਧੂ’ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਸੰਮਤ 1982 ਬਿ. (1925 ਈ.)³² ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ। “ਆਪ ਸੰਸਾਰਕ, ਵਿਹਾਰਿਕ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਪੰਡਿਤ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ, ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਉਚ ਪੁਸਤਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕੀਤਾ।”³³ ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਕਨਖਲ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਕਨਖਲ ਤੋਂ

³⁰ ਸੁਆਮੀ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ (ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ) ਹਿੰਦੀ, ਪੰਨੇ 104-106.

³¹ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਗੌਰਵ ਗਾਥਾ, ਪੰਨੇ 248-53.

³² ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 254.

³³ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 254.

ਬਾਅਦ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਤੋਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੌਰਮਿੰਟ ਸੰਨਿਆਸੀ ਕਾਲਜ ਵਾਰਾਨਸੀ ਤੋਂ 1948 ਈ. ਵਿਚ ‘ਵੇਦਾਂਤਾਚਾਰਯ’ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਫਸਟ ਡਵੀਜ਼ਨ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਲ ਲੀਲਾ ਮੈਣੀ ਸੰਗਤ’ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਵੀ ਰਹੇ, ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਵਲੋਂ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 28 ਦਸੰਬਰ, 1985 ਈ. ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 13 ਜਨਵਰੀ, 1986 ਈ. ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਪਦਵੀ ਉਪਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਨੇ ਜਮੀਨਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਪੁਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਲਿਆਂਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਚਾਈ। ਆਪ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ 18 ਸਤੰਬਰ, 1993 ਈ. ਨੂੰ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ।”³⁴

12. **ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਪੰਡਿਤ ਗਿਆਨਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ:** ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦਰਿਆਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੇਰਠ (ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ) ਵਿਚ 1 ਮਾਰਚ, 1940 ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ।³⁵ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਏਕਾਂਤ ਪਸੰਦ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼੍ਰੀਮੀ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਆਪ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੀ/ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਹਿਤ

³⁴ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਗੌਰਵ ਗਾਥਾ, ਪੰਨੇ 255-56.

³⁵ ਉਹੀ, ਪੰਨੇ 257.

ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। 18 ਸਤੰਬਰ, 1993 ਈ. ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਪੰਡਿਤ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਜੀ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ ਅਤੇ 6 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਆਪ ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਤਕ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੀ ਆਪ ਲਗਾਤਾਰ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਗਿਆਨਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਦਕਾ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਧੀਨ ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਵਲੋਂ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੂੰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ

ਪਰਮ-ਸੱਤਾ- ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਣਨ ਲਈ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਵਜੋਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਮਨੋਰਥ ਤਹਿਤ ਹੀ ਸੰਤ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਤਪੱਸਵੀ ਦੇ ਪਰਮ-ਸਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ: “ਗੁਰੂ ਘਰ ਮੇਂ ਇਸ ਮੰਤ੍ਰ ਕੋ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਔਰ ਮਹਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸੀ ਮੰਤ੍ਰ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋ ਦੀਆ ਥਾ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆ ਇਸ ਮੰਤ੍ਰ ਕੋ ਜਪ ਕਰ ਆਗੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤੋਂ ਕੋਯਹੀ ਮੰਤ੍ਰ ਜਪਵਾਇਆ ਹੈ, (ਜਪੁ) ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਾਕ ਸੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤਥਾ, ਹੋਰ ਸੇਵਕੋਂ ਕੋ ਇਸ ਪੂਰਵ ਕਹੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ “ਜਪ” ਯਾਨੇ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਕੀ ਆਗਿਆ ਦੀਈ ਹੈ, ਸੋ ਜਪ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੈ ‘ਵਾਚਕ’ ਜੋ ਸਪਸ਼ਟ ਬਾਣੀ ਸੇ ਉਚਾਰਣ ਕੀਆ ਜਾਵੇ (1) ‘ਉਪਾਂਸੁ’ ਜੀਭ ਹੋਠ

ਹਲਾ ਕਰ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਕੀਆ ਜਾਵੇ (2) 'ਮਾਨਸ' ਜੋ ਅਰਥ ਚਿੰਤਨ ਕਰਕੇ ਬੁਧੀ
 ਸੇ ਹੀ ਅਖਰੋਂ ਕੀ ਆਵਿਰਤੀ ਕਰਨੀ (3) ਪੈਹਲੇ ਜਪ ਸੇ ਦੂਸਰੇ ਜਪ ਕਾ ਦਸ
 ਗੁਨਾ ਫਲ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਹੇਠ ਨ ਹਲਾਵੋ ਕੇਵਲ ਰਸਨਾ ਸੇ ਹੀ ਕਰੇ ਤੋ ਵਾਚਕ ਜਪ
 ਸੇਸ ਗੁਨਾ ਅਧਕ ਫਲ ਹੈ, ਪ੍ਰਥਮ ਜਪ ਸੇ, ਮਾਨਸ ਜਪ ਕਾ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਨਾ ਅਧਕ
 ਫਲ ਹੈ, ਔਰ ਸੰਤੋਸ਼ 1, ਸ਼ਰੀਰ ਕੀ ਸੁਧੀ 2, ਬਾਣੀ ਕਾ ਮੌਨ 3, ਮਨ ਮੇਂ ਅਰਥ
 ਕਾ ਚਿੰਤਨ 4, ਮਨ ਦੀ ਸਾਵਧਾਨਤਾ 5, ਦੀਰਘ ਕਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਪੂਰਬਕ ਮਨ ਮੇ
 ਜਪ ਕਾ ਪ੍ਰੇਮ 6, ਇਨ ਛੇਓਂ ਕੇ ਸੈਹਤ ਜਪ ਕੀਆ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਫਲ ਕਾ ਸਾਧਕ
 ਹੋਤਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰ ਜਪ ਕੇ ਲੀਏ ਸਫੈਦ ਉਂਨ ਕੀ ਮਾਲਾ, ਸਫੈਦ ਉਂਨ
 ਕਾ ਆਸਣ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੀ ਮੂਰਤੀ ਕਾ ਧਿਯਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ,
 ਔਰ ਜਿਸ ਵੀ ਕਾਰਜ ਸਿਧੀ ਕੇ ਲੀਏ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਹੋ ਪ੍ਰਥਮ ਅਰੰਭ ਕੇ ਦਿਨ
 ਔਰ ਅੰਤ ਕੇ ਦਿਨ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਾ ਭੋਗ ਲਗਾਵੇ ਇਸ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਕਾ 40
 ਦਿਨ ਸੇ ਸਵਾ ਲਾਖ ਪਾਠ ਕਰੇ ਸਰਵ ਕਾਰਜ ਸਿੱਝ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਔਰ ਐਸੇ ਹੀ ਚਾਰ
 ਪਾਠ ਯਾਨੇ ਪੰਜ ਲਖ ਪਾਠ ਕਰੇ ਤੋ ਮਹਾਨ ਸੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਭੀ ਸਿੱਧ ਹੋਤੇ ਹੈਂ,
 ਬ੍ਰਹਮ ਚਰਯ ਪੂਰਵਕ ਸਤੋ ਗੁਣੀ ਭੋਜਨ ਪਾਵੇ ਜਲ ਕਿਨਾਰੇ ਯਾ ਜਲ ਪਾਸ ਰਖ
 ਕਰ ਪੂਰਵ ਮੁਖ ਕਰਕੇ ਜਾਪ ਕਰੇ॥ ਓਂ ਅਸਯ ਮੰਤ੍ਰਸਯ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
 ਰਿਸਿ, ਸ਼੍ਰੀ ਮਨ ਨਾਰਾਯਣ ਦੇਵਤਾ, ਆਸਾ ਗੂਜਰੀ ਛੰਤ, ਸੋਹੰ ਬੀਜੰ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ
 ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੀਮਕੰ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਪ ਤੇਜ
 ਵਾਯੂ ਆਕਾਸ਼ ਤਤ੍ਵੰ, ਸ਼੍ਰੀ ਮਨ ਨਾਰਾਯਣ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਰਥ ਮਹੰ
 ਜਪ ਕਰਿਸ਼ਯੇ ਇਤੀ ਸੰਕਲਪ: ਓਂ ਸਿਰ ਮਸਤਕ ਰਖਯਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੰ, ਹਸਤ
 ਕਾਂਯਾ ਰਖਯਾ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰਨ। ਆਤਮ ਰਖਯਾ ਗੋਪਾਲ ਸੁਆਮੀ, ਧਨ ਚਰਣ ਰਖਯਾ
 ਜਗਦੀਸ਼੍ਵਰਹ। ਸਰਬ ਰਖਯਾ ਗੁਰ ਦਯਾਲਹ, ਭੈ ਦੂਖ ਬਿਨਾਸਹ। ਭਗਤਿ ਵਛਲ
 ਅਨਾਥ ਨਾਥੇ, ਸ਼ਰਣਿ ਨਾਨਕ ਪੁਰਖ ਅਚੁਤਹ। ਓਂ ਗੌਰਾਂਗੰ ਸੁ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭਾਲ
 ਨੈਨੇ, ਤ੍ਰੁਣੀ ਲੋਕਯ ਰਖਯਾ ਕਰੰ। ਓਦ੍ਯਸ੍ਰੰਦ੍ਰ ਮਯੂਖ ਮੰਡਲ ਸਮੰ, ਸ੍ਰੁਸਥ ਪ੍ਰਭਾ
 ਮੰਡਲੰ। ਲੋਕੋ-ਧਾਰ ਵਿਹਾਰ ਚਾਰੁ ਚਰਣੰ, ਪਦਮਾਸਨਸਥੰ ਮੁਦਾ। ਵੰਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਨਾਨਕ ਸਵਿਨਯੰ, ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਭਿ: ਸੰਸ੍ਰੁਤੰ। ਓਂ ਅਖੰਡ ਮੰਡਲਾ ਕਾਰੰ, ਵਯਾਪਤੰ ਯੇਨ ਚਰਾਚਰੰ। ਤਤਪਦੰ ਦਰਸ਼ਿਤੇ ਯੇਨ, ਤਸਮਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਵੇ ਨਮ: । ਉਪਰ ਲਿਖਾ ਸਾਰਾ ਪਾਠ 1 ਦਫਾ ਕਰਕੇ ਮੂਲ ਮੰਤ ਕਾ ਜਾਪ ਆਚਵਨ ਲੇਕਰ ਆਰੰਭ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ।”³⁶

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ “ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਸਤਿ, ਚਿਤ ਆਨੰਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬ ਦਾ ਆਦਿ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਤ੍ਰੈਕਾਲ ਉਹ ਇਕ ਸਮਾਨ ਵਿਆਪਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਦ੍ਵੈਤ ਹੈ। ‘ਅਦ੍ਵੈਤ ਹੈ ਏਕ ਹੀ ਪੂਰਣ ਸਰਬ ਮੈਂ - ਇਹ ਵਿਆਖਿਆ ਅਦ੍ਵੈਤ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।”³⁷

ਗੁਰੂ: ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਰਿਖੀ ਸਰੂਪ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ”।³⁸ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜੋ ਸਰਬੋਗਯ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਬਾਨੀ ਮੇ ਸਰਬ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਰਾਖਯੋ। ਪੂਰਬ ਜੋ ਵੇਦ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਮਤ ਹੁਤੋ। ਅਬ ਕਲਿਜੁਗ ਕੋ ਸਮਾ ਦੇਖ ਕਰਿ, ਮੰਦ ਬੁਧੀ ਲੋਕਨ ਕੀ ਜਾਨ ਕਰਿ ਤਿਸ ਬੇਦ ਕੋ ਹੀ ਅਬ ਦੇਸ਼ ਭਾਖਾ ਮੇ ਬਨਾਇ ਸਿਖਯਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀਓ।”³⁹

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਦੇਵੇ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਗੋ ਨਾਮ ਅੰਧੇਰ ਕੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਅਵਯਾਨ ਕੋ ਅਰਥ। ਰੂ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ, ਤਿਸ ਤੇ

³⁶ ਸੰਤ ਨਾਰਾਯਣ ਸਿੰਘ ਤਪਸ੍ਵੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪਾਠ ਰਤਨਾਕਰ, ਪੰਨੇ 8-10.

³⁷ ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਉਧਰਿਤ, ਪੰਨਾ 133.

³⁸ ਭਾਈ, ਪੰਨਾ 132.

³⁹ ਭਾਈ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ, ਮੂਲਮੰਤਰ।

ਗਯਾਨ ਕੋ ਅਰਥ। ਅਗਯਾਨ ਕੋ ਨਸ਼ਟ ਕਰਿ ਜੋ ਗਯਾਨ ਦੇਇ ਸੋ ‘ਗੁਰੂ’।”⁴⁰
 ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ
 ਮੰਨਿਆ ਹੈ: “ਭਵਿਖਯਤ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਪੈਤੀਸਵੇਂ ਅਧਯਾਯ ਮੈ ਲਿਖਿਯਾ ਹੈ ਜਬ
 ਅਧਰਮੀ ਰਾਜਾ ਲੋਕੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੇ ਧਰਮ ਕਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤਿਸ ਕਾਲ ਮੈ
 ਧਰਮ ਕੀ ਰਖਾ ਔ ਮਲੇਛ ਲੋਕੋ ਕੇ ਨਾਸ ਹੇਤ ਬੇਦੀ ਬੰਸ ਵਿਖੇ ਪੱਛਮ ਦੇਸ ਮੋ
 ਖੜੀ ਨਾਮ ਕੀ ਕੁਲ ਵਿਖੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਬਿਸਨੁ ਕਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।⁴¹

ਹੁਕਮ:- “ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਹੁਕਮੁ ਰਜਾਇ ਬਿਖੈ ਚਲਨਾ ਸਦੀਵ ਇਹੀ ਪਰਮ
 ਸਾਧਨ ਹੈ ਮੋਖ ਕੋ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ : ਪਰਾਲਬਧ ਜੇਤੀ ਹੈ ਤੇਰੀ ਸੋ ਤੋ
 ਲੇਖ ਤੇਰੇ ਮੇਂ ਪੁਰਬ ਹੀ ਲਿਖ ਰਾਖੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ- ‘ਹੁਕਮ ਰਜਾਇ’ ਪੁਨਰੁਕਤਿ
 ਦੋਸ਼ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੀ ਹੈ; ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਮੇਂ ਲੋਕ ਨਹੀਂ,
 ਮਵਾਸੀ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਕਰਨੀ ਹੈ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਉਸਤਤਿ, ਭਈ ਨਿੰਦਿਆ: ਜੋ
 ਪਰਮੇਸਰ ਬਲ ਬਿਹੀਨ ਹੈ। ਇਸੁ ਅਰਥੁ ਤੇ ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ ਦੋਖ ? ਲੱਛਨ-
 ਉਸਤਤਿ ਕਰਤ ਨਿੰਦ ਜਹਿ ਹੋਇ। ‘ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ’ ਦੋਖ ਕਹਿੰ ਸੋਇ।

ਤੀਸਰੇ ਅਗਲੀ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਇਸੀ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੋ ਹੈ; ਤਿਸ
 ਕੇ ਅੰਤ ਮੇਨ ਕਹਿਨੋ ਹੈਂ : ‘ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ; ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਸੋ
 ਬਿਰੋਧ ? ਪਹਿਲੇ ਕਹਯੋ ਜੋ ਮੁਮੋਖੀ ਹੋਇ ਸੋ ਹੁਕਮੁ ਮੈਂ ਚਲੇ, ਫੇਰ ਕਹਯੋ ਸਰਬ
 ਹੁਕਮ ਬਿਖੇ ਹੈਂ। ਪੁਰਬ ਉੱਤਰ ਬਿਰੋਧ ਤੇ ਅਭਵਨਮਤ ਦੋਖ ਹੋਤ ਹੈ।”⁴²

ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ
 ਪਰਮਮਾਤਮਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ “ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸਰ ਦੇ
 ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਅਵੱਸ਼ ਭੋਗਣਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ
 ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭੋਗਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ-ਰਜਾ

⁴⁰ ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਪੰਨਾ 133.

⁴¹ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ, ਜਪੁ ਟੀਕਾ, ਪੰਨੇ 9-10.

⁴² ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਪੰਨਾ 128.

ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਭਗਤੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਜਨਮ ਮਰਣ ਸਭ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਵੀ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਹਰ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਪਰ ਪਰਮੇਸਰ ਅਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਹਰ ਕਰਮਬੰਧਨ ਹੈ। ਕਰਮ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਰਮ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਦੇਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।”⁴³

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ “ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਨਰਕ ਜਾਂ ਸੁਰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਸੁਰਗ ਦਾ ਵਾਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਨਰਕ ਦਾ ਵਾਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”⁴⁴

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ: ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ “ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਮੁਖ ਦਰਜੇ ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਧਨ-ਪਦਾਰਥ, ਮਹਿਮਾ-ਉਸਤਤੀ, ਪਦਵੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋਈ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਮ ਹੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਖ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਮ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰਥਕ ਮੰਨੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਤਿਨਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸਤਿ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਸਰਗੁਣ ਦੀ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।”⁴⁵

ਸਤਿ ਸੰਗਤ- ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ “ਸਿਖ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖ ਲਈ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਨੂੰ

⁴³ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 136.

⁴⁴ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 136.

⁴⁵ ਭਾਈ, ਪੰਨੇ 136-37.

ਹੀ ਜੋਗ ਤੁਲ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ‘ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ’ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਹੀ ਮੰਨੀ ਹੈ।”⁴⁶

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ “ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਦੇਵੀ-ਦੇਵ ਦਾ ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।”⁴⁷

ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਸੈਮੋਰੰਡਮ

1. “ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਹੇਗਾ।
2. ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਯਾਲਯ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਨਖਲ ਅਤੇ ਹਰਿਦੁਾਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਯਾਲਯ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।”⁴⁸

ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1. “ਇਹ ਅਖਾੜਾ ਉਸ ਧੰਨ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਕਾਨ ਧਾਰੀ ਮਹੰਤ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਾਧੂਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਸੇਵਕਾਂ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਜਨਾਂ ਨੇ ਭੇਟ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਧਰਮ ਹਿਤ ਅਰਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧੰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ, ਉਚਿਤ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਇੱਕਤ੍ਰਿਤ ਧੰਨ ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉੱਨਤੀ ਅਤੇ ਅਖਾੜੇ ਸੰਬੰਧੀ ਧਰਮ ਅਰਥ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਉਣਾ।

⁴⁶ ਭਾਈ, ਪੰਨਾ 137.

⁴⁷ ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਪੰਨਾ 137.

⁴⁸ ਸੁਆਮੀ, ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ, ਪੰਨਾ 112.

2. ਮਹੰਤ, ਸਾਧੂ, ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਸੇਵਕ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਤਥਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕੁੰਭ ਆਦਿ ਮੇਲਿਆਂ ਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਠਹਿਰਨ (ਰਿਹਾਇਸ਼) ਦਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ।
3. ਨਿਰਮਲ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰਕ, ਬੌਧਿਕ ਤਥਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ।
4. ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨਾ ਤਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਆਦਿ ਦਾ ਸਮੁਚਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ।
5. ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਅਖਾੜੇ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਣ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ, ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਥਵਾ ਮਹੰਤ ਜਾਂ ਮੈਨੇਜਰ ਬੇ-ਈਮਾਨੀ ਜਾਂ ਚਰਿੱਤਰਹੀਣਤਾ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਕਤ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਅੜਿੱਕਾ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਉਕਤ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ।”⁴⁹

ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਨਿਯਮ- ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਜੋ ਕਿ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੰਬੰਧੀ ਸਨ। ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਗਏ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ-

1. “ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਉਹੀ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਲਏ ਜਾਣਗੇ ਜਿਹੜੇ ਗੋਰੂਏ ਵਸਤਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਗੇ, ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਯੁਕਤ ਹੋਣਗੇ।

⁴⁹ ਸੁਆਮੀ, ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ, ਪੰਨੇ 113-14.

ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧੂ ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਰਨਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨ ਚਲ ਅਚਲ ਸੰਪੱਤੀ ਅਖਾੜੇ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਟਰੱਸਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਥਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸੂਚੀ ਆਪਣੀ ਸੰਪੱਤੀ ਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਅਖਾੜੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਹ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਭੋਜਨ ਕਰਨ।

2. ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਖਾੜੇ ਨਾਲ ਹੈ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਚਲ ਅਚਲ ਸੰਪੱਤੀ, ਸਮਾਨ ਬਰਤਨ ਅਥਵਾ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਹੋਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਪਰਿਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ਜਾਂ ਅਖਾੜੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ਉਹ ਸਭ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਅਖਾੜੇ ਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਇਹ ਵੀ ਸਹੁੰ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਉਕਤ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ ਚਾਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਖਾੜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਹੇ ਜਾਂ ਨਾ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਅਤੇ ਵਾਰਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹਕ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਰਹੇਗਾ।
3. ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਹੰਤ ਮੁਖੀਆ ਅਤੇ ਮੋਕਾਮੀ ਜਾਂ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰਣੀ-ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਅਨੁਚਿਤ ਕੰਮ ਜੋ ਕਿ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਲਕਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਨ ਕਰੇ ਅਥਵਾ ਉਹ ਗਬਨ ਜਾਂ ਬੇ-ਈਮਾਨੀ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀ ਪਾਯਾ ਜਾਵੇ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਅਥਵਾ ਕੰਮ

ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਬਹੁਮਤ ਵਿਚ ਸਦਸਯ ਅਥਵਾ ਸਭਾਪਤੀ, ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਮਹੰਤ ਆਦਿ ਕਰਨ।”⁵⁰

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ: ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ-

- “ਨਿਰਮਲ (ਸਵੱਛ) ਰਹਿਣੀ, ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ, ਭਗਵਾਂ ਜਾਂ ਸਫੈਦ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਣਾਂ।
- ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਬਿਹੰਗਮ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ।
- ਇਸ਼ਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ। ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਜਪਾਉਣਾਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇਵਤੇ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਦਸੋਂ ਗੁਰੂ ਇੱਕੋ ਜੋਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ ਹਨ।
- ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕਰਾਉਣਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚ ਕੇ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ।
- ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੌਰਾਣਿਕ ਵੇਦ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
- ਸਨਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਪੱਧਤੀ ਅਪਣਾ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ।
- ਅਤਿਥੀ, ਅਭਿਆਗਤ, ਗਰੀਬਾਂ, ਸੰਤ-ਫਕੀਰਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦੇ ਅਤੁਟ ਭੰਡਾਰੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ/ਠਹਿਰਨ ਲਈ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਾਉਣਾ।
- ਕਥਾ ਵਿਚਾਰ ਕੇਵਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਪਸ਼ਟੀ-ਕਰਣ ਲਈ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।”⁵¹

⁵⁰ ਸੁਆਮੀ, ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ, ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ, ਪੰਨੇ 117-18.

ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ‘ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ’ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਰਜੋ, ਸਤੋਗੁਣ ਤੇ ਤਮੋ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਨਿਰਮਲੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਮੋਂ, ਸਤੋ ਅਤੇ ਰਜੋ ਗੁਣ ਰਿਹਾ ਉਹ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਯੁੱਧ ਦੇ ਧਨੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸ਼ਾ, ਇਸ਼ਟ, ਉਪਾਸ਼ਨਾ, ਗੁਰੁ ਮੰਤ੍ਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣੇ ਦੀ ਰੀਤੀ, ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਾ ਮੰਨਣਾ, ਪੂਜਣਾ, ਸਿੰਘ ਨਾਮ, ਕੇਸ ਰੱਖਣੇ, ਕੁੱਠੇ, ਤਮਾਕੂ, ਮੁਸਲੀ ਕਾ ਤਿਆਗ, ਕੱਛ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਰਹਿਤ, ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਕੀ ਮਰਯਾਦਾ, ਸਭ ਏਕ ਜੈਸੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਖਾਨ ਪਾਨ, ਪਹਿਰਾਨ, ਗੁਫਤਾਰ, ਦਸਤਾਰ, ਰਫਤਾਰ, ਆਚਾਰ, ਬਿਹਾਰ, ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਸੋਈ ਭੇਦ ਹੈ ਔਰ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ।”⁵²

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ: ਸਾਹਿਤਕ ਯੋਗਦਾਨ:- ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ “ਧਰਮ-ਵੇਤਾਵਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ”⁵³ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਪੁਰਾਣੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੇ ਰਚਨਾ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਂਦੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਇਹ ਵੇਦਾਂਤੀ ਖਿਆਲ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼

⁵¹ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼, ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2009.

⁵² ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ, ਪੰਨਾ 8.

⁵³ ਆਲੋਚਨਾ, ਸੰਪਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਜੁਲਾਈ-ਸਤੰਬਰ, 1982, ਪੰਨਾ 53.

ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।”⁵⁴ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਨੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

- ਉਧੋ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ (1840-1905 ਈ.) ਅਭਾਵ ਰਹੱਸ, ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਧਰਮ (ਸੰ.)
- ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ (1910-1975) ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰੇਮ ਬੋਧਨੀ ਟੀਕਾ (ਅਧੂਰਾ)
- ਆਤਮ ਦੇਵ ਸਿੰਘ - ਅਬੇਦਾਖੰਡ ਚੰਦ੍ਰਮਾ (ਸੰ.)
- ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ - ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣ (1916)
- ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਪੰ. ਗੁਰਮਤਿ ਦਿਗ ਵਿਜਯ (1909) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੰਤ੍ਰਾਰਥ ਸੰ. ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ (1901) ਤੇ ਬੁਧਿ ਬਾਰਧਿ
- ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਤੇ ਪੰ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਦਾਸ - ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਤੋਤ੍ਰ ਰਤਨਾਕਰ (ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ 118 ਸਤੋਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 1915)
- ਸਚਿੱਦਾਨੰਦ ਹਰੀ ਜੀ ਸਾਕਸ਼ੀ - ਕਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਟੀਕੇ
- ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਪੰ.- ਅਦਵੈਤ ਸਿਧੀ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਟੀਕਾ ‘ਸੁਗਮਸਾਰ ਚੰਦ੍ਰਿਕਾ (ਸੰ. 1767)
- ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ-ਸੰਤ ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਸਾਧੂ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਗੁਰ ਸਿਧਾਂਤ ਜਯੋਤੀ, ਗੁਰ ਸਿਖਯਾ ਪ੍ਰਭਾਕਰ, ਸ੍ਰੀ ਮੁੱਖ ਵਾਕਯ ਸਿਧਾਂਤ ਜਯੋਤੀ (ਦੋ ਭਾਗ), ਗ੍ਰੰਥ ਬ੍ਰਿਤੀ ਦੀਪਕਾ ਅਤੇ ਪਾਂਚ ਕੋਸ਼ ਵਿਵੇਕ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦਾ ਟੀਕਾ, ਦੈਵ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ, ਦੈਵ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਰਵਿ, ਗੰਗਯਤੀ ਨਿਦਾਨ (ਔਸ਼ਧੀ ਵਿਗਿਆਨ), ਉਥਾਨਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ⁵⁵ (1898) 540

⁵⁴ ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ, ਪੰਨਾ 6.

⁵⁵ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇਹਰਾਦੂਨ (ਸੰਪਾ.), ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਹੁਪੱਖੀ ਯੋਗਦਾਨ, ਪੰਨੇ 128-29.

ਪੰਨੇ। ਪੰਚਮਤ ਲੱਛਣ ਮਣਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

- ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪੀਲੀ ਭੀਤ - ਸਤਯਾਰਥ ਬਿਬੇਕ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪ (ਜਪੁ ਟੀਕਾ) 1895
- ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ - ਪ੍ਰਯਾਯ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
- ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ - ਸ੍ਰੀ ਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗੇਸ਼ ਗੁਰਬਿਲਾਸ 1935 ਈ. (2188 ਪੰਨੇ)
- ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ -ਬੋਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਮਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (1924) ਪਿੰਗਲ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (1938)
- ਸੰਪੂਰਣ ਸਿੰਘ ਸੰਤ- ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਬਯੋਰਾ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਯੋਗ ਜੀਵਨ ਗਾਥਾ, ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਹਿੰਦੀ (ਤਿੰਨ ਭਾਗ) 1901
- ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਅਰਬਿੰਦ- ਆਤਮ ਸਚਿਤਾ (ਜੀਵਨੀ ਸੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ)
- ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹਾਂਡੀ ਵਾਲੇ- ਪਾਂਚ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਬ੍ਰਹਮਦਰਸੀ ਪੁਸ਼ਪਮਾਲਾ, ਗੁਰਗਿਰਾ (ਨੌਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪਾਂਤਰ)
- ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ- ਤਤਵਦਰਪਨ, ਤਤਵ ਭਾਸ਼ਾ, ਅਦਵੈਤਾਮ੍ਰਿਤ, ਗੁਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰਕਾ ਅਸ਼ਟਾਂਗਯੋਗ ਤੇ ਜਪੁ ਦੀ ਸਰਲਬੋਧ ਹਿੰਦੀ ਟੀਕਾ
- ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ- ਨਾਰਾਇਣ ਹਰੀ ਉਪਦੇਸ਼ (1937)
- ਹਰਾ ਸਿੰਘ ਪੰ.- ਅਦਵੈਤ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਸੰ.)
- ਕੌਰ ਸਿੰਘ - ਗੁਰੂ ਕੌਮਦੀ (ਸੰ.) ਪੁਰਾਣਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ।
- ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ- ਭਾਰਤ ਮਤ ਦਰਪਨ (1926), ਇਤਿਹਾਸ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ (1937), ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਨਿਰਮਲ ਵੈਦ, ਵੈਦ ਭੰਡਾਰ, ਦਰਬਾਰ ਗਾਈਡ, ਨਨਕਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਗਾਈਡ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਿਕਿਤਸਾ, ਖਾਲਸਾ ਵਿਵਾਹ ਪੱਧਤੀ, ਅਧਿਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਟੀਕ, ਸਟੀਕ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਮੇਤ ਗਾਥਾ ਸਟੀਕ, ਸੁਖਮਨੀ

ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਜਪੁ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਟੀਕ, ਗੰਗਯਤੀ ਨਿਦਾਨ ਸਟੀਕ, ਰਹਿਰਾਸ ਸਟੀਕ, ਵਿਆਧੀ ਵਿਨਾਸ਼ਕ ਟੀਕਾ, ਬਾਲ ਚਕਿਤਸਾ, ਸੰਥਯਾਵਿਧੀ, ਜੇਬੀ ਵੇਦ, ਸਵਰਦਰਪਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਨਿਰਮਲ ਕੋਸ਼, ਨਿਰਮਲ ਸੰਹਿਤਾ, ਸਿੰਗਾਰ ਸਤਕ, ਟਕੇਮਣ ਮੁਕਤੀ ਆਦਿ।

- ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਪੰ. (1852-1941)- ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ, ਵੇਦਾਂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁਕਤਾਵਲੀ, ਨੈਸ਼ਯ ਕ੍ਰਮ ਸਿਧੀ, ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ, ਪੰ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਸ਼ਟਕ।
- ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ (1822-1941)- “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (1881), ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ(1891), ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ(1892), ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ(1894), ਸਰਦਾਰ ਖਾਲਸਾ(ਅਨਉਪਲਬਧ), ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ(ਅਨਉਪਲਬਧ), ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (1891), ਖਾਲਸਾ ਪਤਿਤਪਾਵਨ(1892), ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਤਿੰਨ ਭਾਗ), ਗੁਰਧਾਮ ਸੰਗ੍ਰਹਿ(1927), ਕਥਾ ਪੂਰਨ ਮਾਸੀ, ਰਿਪੁਦਮਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭੁਪਿੰਦਰਾਨੰਦ, ਤਵਾਰੀਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਵਾਰੀਖ ਲਾਹੌਰ, ਗੁਰਪੁਰਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਆਸਤ ਬਾਗੜੀਆਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅਨਿਕ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਦੋਹਾਵਲੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ, ਭੇਖ ਪ੍ਰਭਾਕਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੀਹਰਫੀ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਣਾਲਕਾ ਵਿਕਸ਼, ਇਕ ਆਯੁਰਵੈਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥ, ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਕਥਾ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪਿਕਾ (1891) ਆਦਿਕ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਰਦੂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ- ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ, ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ, ਸਰਦਾਰ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ, ਤਵਾਰੀਖ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ,

ਗੁਰਧਾਮ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਤਵਾਰੀਖ ਲਾਹੌਰ, ਸਵਾਨਹਿ ਉਮਰੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ।”⁵⁶

- ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ (1732-), ਕਰਮ ਵਿਪਾਕ (1753), ਭਾਵਰਸਾਮ੍ਰਿਤ (1777), ਮੋਖ ਪੰਥ (1778), ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦ੍ਰ ਨਾਟਕ (1779), ਅਧਿਆਤਮ ਰਾਮਾਯਣ (1782)
- ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪੰ. (1899 ਦੇਹਾਂਤ) ਨਯਾਯ ਮੁਕਤਾਵਲੀ, ਵੇਦਾਂਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਵੈਰਾਗਸ਼ਤਕ ਦੇ ਟੀਕੇ, ਉਦਯੋਗ ਤਥਾ ਪ੍ਰਾਰਬਧ, ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ (1899)। ਇਹ ਪੰ. ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਥੋਹਾ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਸਨ।
- ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਵਾਮੀ- ਕਥਾ ਵਖਿਆਨ ਭੰਡਾਰ (ਹਿੰਦੀ)
- ਚੰਦ੍ਰਜ ਸਿੰਘ (ਬੁਧ ਸਿੰਘ) ਤਰਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਟੀਕਾ, ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਪ੍ਰਭਾਕਰ
- ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਸੰਤ (1831 ਜਨਮ)- ਅਲੰਕਾਰ ਸਾਗਰ ਸੁਧਾ, ਕਬਿਤ ਸਵੈਯੇ ਤੇ ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਾਰਗ।
- ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤਰਨ ਤਾਰਨ - ਮੁਮਕਸੂ ਬੋਧਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
- ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ - ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਰਸ਼ਨ (4 ਭਾਗ), ਗਯਾਨ ਭੂਮਿਕਾ ਤੇ ਰਿਖੀਕੋਸ਼ ਭੂਸ਼ਣ।
- ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨ- ਆਤਮਾਨੁਭਵ ਬਿਬੇਕ, ਸੁਪਨ ਵਿਚਾਰ, ਮ੍ਰਿਤ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ ਤੇ ਜਪੁ ਪ੍ਰਦੀਪ (1899 ਈ.)।
- ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ, ਅਧਿਆਤਮ ਰਾਮਾਯਣ ਤੇ ਹਨੂਮਾਨ ਨਾਟਕ ਦੇ ਟੀਕੇ।
- ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ ਥੋਹਾ ਖਾਲਸਾ-(1807-1895), ‘ਜਪੁ ਨਿਬੰਧ ਗੁਢਾਰਥ ਪਦ ਦੀਪਿਕਾ,’ ਜਪੁ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਟੀਕਾ-ਚਕ੍ਰਧਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਚਾਰ

⁵⁶ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇਹਰਾਦੂਨ (ਸੰਪਾ.), ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਹੁਪੱਖੀ ਯੋਗਦਾਨ, ਪੰਨਾ 130.

ਚੰਦ੍ਰਿਕਾ। ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਤਕ, (1898)
ਚਿੰਤਾਮਣੀ। ਇਹ ਸੰਗੀਤਗ ਵੀ ਸਨ।

- ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਬੁੰਗਾ ਸੋਹਲਾਂ- (1814-1887) -ਮਹਾਂਵਾਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਵਸਾਗਰ ਸੇਤੂ, ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸੁਧਾਸਰ ਸ਼ਤਕ, ਹੋਲੀ ਹੁਲਾਸ, ਅਮੋਲਾ ਹੋਲਾ, ਦੋਹਰਾ ਭੇਦਾਵਲੀ ਆਦਿ।
- ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰੀ- (ਦੇਹਾਂਤ 1900) ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ, ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਤੇ ਅਕਾਲ ਨਾਟਕ
- ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਕਾਸ਼ੀ- ਚਾਰ ਫਕੀਰੋਂ ਕੀ ਚੌਂਕੜੀ, ਚਾਰ ਨਾਰ ਕੀ ਚੌਂਕੜੀ ਤੇ ਚਾਰ ਮਰਦੋਂ ਕੀ ਚੌਂਕੜੀ ਆਦਿਕ।
- ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼- ਗੁਰੂ ਸਤੋਤਰ (ਸੰ.)
- ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ-ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ (ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ)
- ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ- ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਤਖ਼ਤ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਬੋਧ, ਜੀਵਨ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ (ਅਗਮਅਗਾਧ ਪੁਰਖ)
- ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰੀਟ- ਨੂਰੀ ਜੀਵਨ, ਨੂਰੀ ਝਲਕਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ, ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ।
- ਭਾਗ ਸਿੰਘ- ਮਲੇਛ ਮਤ ਖੰਡਨ
- ਭੂਪ ਸਿੰਘ - ਸੁਧਰਮ ਮਾਰਗ ਗ੍ਰੰਥ।
- ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ- ਅਦਵੈਤਾਂਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਬੋਧ। ਮੋਹਨ ਦਾਸ- ਕਮਲ ਫੂਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
- ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਅਪਰਾ- ਬਿਬੇਕ ਬਿਲਾਸ, ਫਕਰਨਾਮਾ, ਭਰਮ ਤੋੜ, ਬੈਂਤਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਕੀਆਂ
- ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਕਟਈ- ਯੋਗ ਸਿਖਯਾ ਪ੍ਰਭਾਕਰ

- ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਮੇ ਸ਼ਾਹ- ਅਨੇਕ ਭਾਂਤੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ, ਇਸ ਦੇ ਗੱਦੀਦਾਰ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰੰਗਰੇਜ, ਮਨਮਸਤਾਨ, ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ, ਖੂਬ ਦਯਾਲ ਸਿੰਘ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵੀ ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਡੇਰਾ ਲੋਪੋਂ। (ਦੁਰਾਹੇ ਲਾਗੇ ਹੈ)
- ਵਿੰਦਾਬਨ ਸਿੰਘ ਆਗਰਾ-(1825-1867 ਈ.) ਵਿਹਾਰ ਬਿੰਦਾਬਨ ਗ੍ਰੰਥ ਸੱਤਵੀਂ ਛਾਪ, 1915 ਈ. ਵਲ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰੈਸ ਲਖਨਊ, (ਪੰਨੇ 500 ਤੋਂ ਉਤੇ) (ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਿਲਵਾਲੀ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ਿਵ ਦਯਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸਨ। ਬਿੰਦਾਬਨ ਸਿੰਘ, ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਨਿਹੰਗ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦਾ ਸੰਗਮ ਸਨ।)⁵⁷

1. ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗ੍ਰੰਥ/ਵਿਦਵਾਨ

- ਗਿਆਨੀ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਖਵਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕੀਤਾ
- ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ -ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ “ ‘ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼’ 1895-98, ‘ਗੁਰ ਤੀਰਥ ਸੰਗ੍ਰਹਿ’ 1884, ‘ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣਯ ਸਾਗਰ’ 1898, ‘ਸੁਰਤਰੁ ਕੋਸ਼, ਗੁਰ ਭਾਵ ਦੀਪਕਾ’, ‘ਮੋਖ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਸਵਯੰ ਪ੍ਰਭਾ ਵਿਵਰਣ ਟੀਕਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਤ ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਤੇਰਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ- ਸ੍ਰੀ ਮੋਕਸ਼ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ‘ਸਵਯੰ ਪ੍ਰਭਾ ਵਿਵਰਣ ਟੀਕਾ’ ,ਸੰਮਤ 1922, ਸੁਰਤਰੁ ਕੋਸ਼, ਸੰਮਤ 1923, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣਯ ਸਾਗਰ, ਸੰਮਤ 1934, ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਕਰਣ, ਸੰਮਤ 1935, ਅਕਾਲ ਮੁਰਤਿ ਦਰਸ਼ਨ, ਸੰਮਤ 1935, ਗੁਰਭਾਵ ਦੀਪਿਕਾ(ਟੀਕਾ ਜਪੁ, ਰਹਿਰਾਸ ਆਦਿਕ), ਸੰਮਤ 1935, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਟੀਕਾ, ਸੰਮਤ 1937, ਗੁਰਤੀਰਥ

⁵⁷ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ, ਪੰਨੇ 68-72.

ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਸੰਮਤ 1939, ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਟੀਕਾ, ਸੰਮਤ 1940, ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼, (ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ), ਸੰਮਤ 1942, ਗੁਰੂ ਬੰਸਾਵਲੀ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਬੰਸ ਤਰ ਦਰਪਣ, ਸੰਮਤ 1935, ਕਲਾਦਿ ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸੰਮਤ 1946।⁵⁸

- ਪੰਡਿਤ ਗਿਆਨੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮੁਜੰਗਾਂ ਵਾਲੇ- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (1932 ਈ.) ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਟੀਕੇ।
- ਸੰਤ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ- ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ, ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਜੈਤਸਰੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਅਰਥ।
- ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ- ‘ਸਿਧਾਂਤ ਬੋਧਨੀ ਟੀਕਾ’ (ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਤੇ ਸਵਈਆਂ ਦਾ), ‘ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਮਰਮ ਬੋਧਨੀ ਟੀਕਾ’ (ਏਸੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ, ਫੁਨਹੇ, ਚੌਬੋਲੇ, ਸਵਈਏ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਅਤੇ ਸਵੱਈਏ ਭੱਟਾਂ ਕੇ ਆਦਿ ਬਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ)
- ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਦਲ ਸਿੰਘ ਜੀ- ‘ਬਾਵਨਅਰਥੀ ਭਾਵਾਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਟੀਕਾ’ (1898 ਈ.)
- ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ- ਨਾਮਕੋਸ਼ (1821 ਈ.), ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (1823 ਈ.), ਜਪੁਜੀ ਟੀਕਾ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ (1829 ਈ.), ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ (ਅਪ੍ਰਾਪਤ), ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ (1843 ਈ.)

ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਥਿਆ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵੇਦ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਖਟ ਦਰਸ਼ਨ, ਵੇਦਾਂਤ, ਵਿਆਕਰਣ, ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗੀਤਾ ਵਰਗੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪਠਨ ਪਾਠਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਸਾਗਰ,

⁵⁸ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇਹਰਾਦੂਨ (ਸੰਪਾ.), ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਹੁਪੱਖੀ ਯੋਗਦਾਨ, ਪੰਨਾ 128.

ਭਾਵਰਸਾਮਿਤ ਅਤੇ ਸਾਰੁਕਤਾਵਲੀ ਆਦਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰੇ ਵੀ ਖੋਲੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ, ਆਈ. ਟੀ. ਆਈ. ਅਤੇ ਅਕੈਡਮੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਆਸ਼ਰਮ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਸਕੂਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀਪਮਾਲਾ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੀ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਵਲੋਂ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਗਿਆਨਆਤਮ ਸਕੂਲ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ “ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸਭ ਵੇਦਾਂਤੀ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵਾਂਗ ਸਨਾਤਨੀ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਜਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਰਤੇ ਹੋਏ ਸਨ।”⁵⁹ ਬਿਮਾਰਾਂ ਲਈ ਇਲਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ- ਬਹੁਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਜਿੱਥੇ ਅਧਿਆਤਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਯੁਰਵੇਦ ਰਾਹੀਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਕ 1500 ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਹਸਪਤਾਲ ਕਨਖਲ ਵਿਖੇ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ

⁵⁹ ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ*, ਪੰਨਾ 6.

1. ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਿਸ਼ਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)- ਬਾਬਾ ਮਿਸ਼ਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਬਿਲਾਵਲ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। “ਆਪ ਦਾ ਡੇਰਾ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨੇ ਰਾਗ/ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕੈਰੋਂ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਮਹਾਨ ਰਾਗੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਚੌਂਕੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਉੱਪਰ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਭਾਈ ਮਖਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਿਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ (ਤਿੰਨ ਸੂਰਮੇ) (ਪ੍ਰਯਾਗਚਖਸੂ) ਆਦਿ ਸਨ।”⁶⁰ ਭਾਈ ਮਖਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 50 ਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ‘ਤਾਉਸ’ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਜਵਾਹਿਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਸਰੰਦੇ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਯੋਗਤਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। 33 ਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਚੌਂਕੀ ਭਰਦੇ ਰਹੇ।”⁶¹
2. ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਸਰ (ਮਰੂਲ ਵਾਲੇ)- ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 31 ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ-ਲਿਪੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਉੱਤਮ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।”⁶²

⁶⁰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ, ਪੰਨਾ 34.

⁶¹ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 34.

⁶² ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਠਾਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਬੋਧ, ਪੰਨਾ 35.

3. ਪੰਡਿਤ ਪੁਸ਼ਕਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਕਾਨੇਰ- ਜੋ ਕਿ ਜੀਂਦ (ਸੰਗਰੂਰ) ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੋਏ।
4. ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥੋਹਾ ਖਾਲਸਾ - ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀਤਾ।
5. ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਜੋ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ
 - ਪੰਡਿਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੇ
 - ਪੰਡਿਤ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਾਵਾਚਕ ਅਤੇ ਸਰੰਦਾ ਤੇ ਤਾਉਸ ਦੇ ਗਿਆਤਾ
 - ਮਹੰਤ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਪਿੰਡ ਭੁੰਦੜ
 - ਮਹੰਤ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਮਜੀਠਾ
 - ਮਹੰਤ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਮਜੀਠਾ
 - ਮਹੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਾਲੇ
 - ਸੰਤ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਡੇਰਾ ਬੇਰੀਆਂ ਵਾਲਾ
 - ਪੰਡਿਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਤਾਰ ਦੇ ਗਿਆਤਾ

ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਧਾਮ-ਕਰਨਾਲ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ) ਤੋਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਡੇਰਾ ਹੈ ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ। ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸੇਵਾ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-

ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਕਸਰ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, 'ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੇਵਾ, ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇਣਾ, ਦੂਜੀ ਸੇਵਾ ਕਿਸੇ ਨੰਗੇ ਨੂੰ ਤਨ ਢਕਣ ਲਈ ਕੱਪੜੇ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਉੱਤਮ ਸੇਵਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੋੜਵੰਦ ਬਿਮਾਰ ਲਈ ਦਵਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਹੈ।' ਅੱਜ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੇਵਾ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਪ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੀਰ ਜਿਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਥੜ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਭਾਗੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਲਈ ਨਿਵਾਸ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ 24 ਘੰਟੇ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ 1200-1500 ਗਰੀਬ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਬੇ-ਸਹਾਰਾ, ਅਨਾਥ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜਵੰਦ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਤੋਂ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛੱਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਸਾਧੂ-ਮਹਾਤਮਾ, ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੰਗਰ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਨਾਨਕ ਦਰਬਾਰ' ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਨਿਰਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ 13 ਅਪਰੈਲ, 1983 ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਕਰ-ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਨਿਰਮਲ ਬਾਗ, ਫੂਸਗੜ੍ਹ (ਕਰਨਾਲ) ਵਿਖੇ ਬਣੀ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਵਿਖੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਗਊਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਊਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੁੱਧ ਕੁਟੀਆ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸਫਾਈ ਵੇਖਣਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਫਲਦਾਰ ਪੇੜ-ਪੌਦੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਰੌਣਕ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਿਵ ਕਲੋਨੀ, ਕੈਥਲ ਰੋਡ, ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਹਸਪਤਾਲ ਗਰੀਬ-ਬੇਸਹਾਰਾ ਰੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹੁਣ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੇਵਾ ਸੰਸਥਾ ਨਿਰਮਲ ਧਾਮ ਕਰਨਾਲ ਦੀ। ਨਿਰਮਲ ਧਾਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਮਾਰਤ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ, ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ 500 ਕਮਰੇ ਹਨ। 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਤਿੰਨ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ, ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ, ਇਕ ਆਈ.ਟੀ.ਆਈ. ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਰਮਲ ਧਾਮ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਸੰਤ ਅਮਰੀਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਭਵਨ (ਧਾਮ) ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਬਿਰਧ ਘਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ 250 ਦੇ ਕਰੀਬ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾ, ਕੱਪੜੇ, ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਧਾਮ ਵੱਲੋਂ ਮੁਫਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ (ਸਤਿਸੰਗ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਧਾਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਅਨਾਥ ਬੱਚੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ (ਧਾਮ) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਨਿਰਮਲ ਧਾਮ' ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਗਰੀਬ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਆਈ.ਟੀ.ਆਈ. ਸੈਂਟਰ ਵੀ ਮੁਫਤ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਸਿਲਾਈ, ਕਢਾਈ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਲੈਬਰਟਰੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਜਾਂ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਣ। ਵਿੱਦਿਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿੱਦਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਕੜੇ ਘਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਤੀ ਗਰੀਬ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅਜਿਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮੁਫਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਧਾਮ ਵੱਲੋਂ ਸੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਕਰਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ 1200 ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਮੁਫਤ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰਿਆਣਾ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ, ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਸਮੇਤ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਕਰਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜ਼ਰੀਫਾ ਫਾਰਮ (ਜ਼ਰੀਫਾ ਪਿੰਡ) ਵਿਖੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ

ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ 1300 ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੱਚੇ/ ਬੱਚੀਆਂ ਮੁਫਤ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਮਾਧਿਅਮ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੀ.ਬੀ.ਐਸ.ਈ. ਬੋਰਡ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਧਾਮ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਕੇਵਲ ਗਰੀਬ ਬੇਸਹਾਰਾ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ 1200 ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ, ਮਜ਼੍ਹਬ, ਖੇਤਰ, ਲਿੰਗਕ, ਰੰਗ ਅਤੇ ਨਸਲ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੇਵਲ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਸਟੇਸ਼ਨਰੀ, ਵਰਦੀ, ਬੈਗ, ਡਾਕਟਰੀ ਮੁਆਇਨਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਛੱਡਣ ਲਈ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਮੁਫਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਯੋਗ, ਨੈਤਿਕ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਵਿਅਕਤੀ (ਡਾਕਟਰ/ਵਕੀਲ ਆਦਿ) ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਚ ਆਚਰਨ ਵਾਲੇ ਵਧੀਆ ਇਨਸਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ, 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਰਸੀ, ਸੰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਰਸੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਦਿਵਸ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਨ 1993 ਈ. ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਯੱਗ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਅਤੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 251 ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਇਕੋ ਹੀ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਇਕ ਹਫਤਾ ਅੱਤੁੱਟ ਵਰਤਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ, ਕਥਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚਾਰ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹੇ। ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਸਮਾਗਮ ਮਹਾਨ ਯੱਗ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ ਬਣਿਆ।

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਾਖਾ ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ ਕਰਨਾਲ ਵੱਲੋਂ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਬਿਆ, ਕੀਰਤਨ ਆਦਿ ਦੁਆਰਾ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ ਦੀ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਨਿਰਭਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ ਅਤੇ ਸੰਤ ਕੰਵਲਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਆਗਿਆ, ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਅਨੁਸਾਰ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਅ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ

19ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਗਲਾਂ 'ਤੇ ਗਿਣਨ ਯੋਗ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਅਤੇ 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਵਰਗੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੁਲਟ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਈ ਦੇਸਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1822 ਈ: ਵਿਚ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕਸਬੇ ਲੌਗੋਵਾਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਨਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।

ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ 18-19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। 1849 ਈ: ਵਿਚ ਜੀਦ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਬਾਂਗਰੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਭੇਜੀ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਲੱਤ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਈ। ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ, ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਵੀ ਵਧ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਇਆ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ, ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਲੱਗ ਗਏ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਫਾਰਗ ਹੋ ਕੇ ਬਿਹੰਗਮ ਸਾਧੂ ਵਜੋਂ ਭਰਮਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। 1857 ਈ: ਵਿਚ ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤ ਆਏ ਅਤੇ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਗਾਂਧਾ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੀਰ

ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1880 ਈ: ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। 1891-92 ਵਿਚ 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ, ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ। ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਪਾਸ ਆ ਗਏ। 9 ਮਾਰਚ, 1908 ਈ: ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾਇਆ। ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲਈ ਇਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਅਤੇ 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੱਡੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ', ਗੁਰੂ ਧਾਮ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ, ਤਵਾਰੀਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਵਾਰੀਖ ਲਾਹੌਰ, ਰਿਪੁਦਮਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭੁਪਿੰਦਰਾਨੰਦ, ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਆਸਤ ਬਾਗੜੀਆਂ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਿਕ' ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਣਛਪੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਹਯਾਤੀ ਦੌਰਾਨ ਸਖਤ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ 100ਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ 24 ਸਤੰਬਰ, 1921 ਈ: ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਿਆ।

ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜ ਦੇ ਸੰਤ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਰਕਤ

-ਸੰਦੀਪ ਕੁਮਾਰ

ਧਰਮ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅੰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਧਰਮ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ' ਅਤੇ 'ਆਸਰਾ ਦੇਣ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਲਈ ਸਹਾਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਲਕ, ਗਰੀਬ ਕਾ ਮੂੰਹ।

ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸਭਿਅਤਾਵਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਿਅਤਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧਰਮ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ, ਅਨੁਸ਼ਠਾਨਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਪੈਂਗੰਬਰਾਂ, ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀਆਂ, ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀ ਆਦਿ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ। ਜਿਵੇਂ ਇਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਈਬਲ, ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਨਾਮ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਧਰਮ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਨਵੀਂ ਜਾਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ। ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਮੁਸਲਿਮਾਂ ਦਾ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ, ਇਸਾਈਆਂ ਦਾ ਇਸਾਈ ਧਰਮ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਆਦਿ। ਹਰ ਧਰਮ ਦਾ

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਰਮ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਮ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਗੱਡ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਦਿ।

ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗਹਿਰਾ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਿਚੋਂ ਧਰਮ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪੱਥਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਉੱਪਰ ਬੈਠਾ ਜਾਦੂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਜਾਦੂ ਦੇ ਕੋਹਰਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ, ਵਾਯੂ ਦੇਵਤਾ, ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ ਆਦਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਬਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਪੂਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਰਥਾਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਡਰ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਹਰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਥੋਂ ਦਾ ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖ ਹੈ, ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਮਨੁੱਖੀ ਡਰ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਧਰਮ ਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਨੇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ

ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਉਪਾਸਨਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਹਿਰਦਾ ਕੋਮਲ, ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਭਾਵ ਸਹਿਜ-ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਖੰਡ ਹੈ। ਧਰਮ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਤੀਖਣ ਤੇ ਜੀਂਦਾ ਧਿਆਨੀ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਅਨੇਕਤਾ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ, ਨਿੱਜੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਇਨਸਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਲਸਫਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਸਾਰਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਕ ਮਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਆ ਗਿਆ, ਸਰਵ ਸਾਂਝ ਆ ਗਈ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਆ ਗਈ (ਲੇਖ-ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਗਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਸਾਧਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰੂ ਆਂ, ਸੰਤਾਂ, ਬਾਬਿਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ, ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ, ਬਾਬਿਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਹੀ

ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਸਾਂਤ' ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਵਿਦਵਾਨ, ਪੰਡਿਤ, ਉੱਤਮ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ, ਸਜਨ, ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਦਿ ਹਨ। ਆਮ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਾਧਾਂ ਜਾਂ ਸਾਧਾਂ ਵਰਗਾ ਆਚਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਧਰਮ-ਸਾਧਕ ਲਈ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਵਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਇਣ (ਉਤਰ-ਕਾਂਡ 3/33) ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਜਾਤਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸਹੀ ਸੰਤ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਪਾਪ ਮੋਹ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ (ਪੰਜਾਬੀ ਪੀਡੀਆ)।

ਸਤ ਜਾਂ ਸਤਯ ਸ਼ਬਦ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਦਾ ਸਥਿਰ, ਅਬਦਲ ਜਾਂ ਸਵੈ ਹੋਂਦ ਵਾਲੀ ਇਕ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਆਤਮਾ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਸੰਤ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਸੱਚਾ ਜਾਂ ਸਿਆਣੇ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੱਧ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਉਦੋਂ ਪੁਨਰ ਜੀਵਿਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਿਠੱਲ ਜਾਂ ਵਾਰਕਰੀ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਭਗਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੇਵ, ਨਾਮਦੇਵ, ਏਕਨਾਥ ਅਤੇ ਤੁਕਾਰਾਮ ਆਦਿ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਸੰਤ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤੀ ਸੈਵ ਭਗਤੀ ਉੱਤਰੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੈਸ਼ਨਵ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਖੇੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ, ਭਗਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੰਪਰਦਾਇਕ ਸਨ। ਉਹ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਏਕੇਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਸਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ, ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ

ਜਾਤੀ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਜਗਿਆਸੂ ਅਤੇ ਦੇਵਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ (ਪੰਜਾਬੀ ਪੀਡੀਆ)।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ, ਮਨਮੁਖ, ਸਾਧ, ਸਚਿਆਰ, ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ, ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ, ਪਚ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵੱਜੋਂ:-

ਭਾਗੁ ਹੋਆ ਗੁਰਿ ਸੰਤੁ ਮਿਲਾਰਿਆ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਅਬਿਨਾਸੀ ਘਰ ਮਹਿ ਪਾਇਆ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਮਾਝ, ਮਹੱਲਾ-5, ਅੰਗ-97)

ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਮਿਤ੍ਰੁ ਹਰਿ ਪੁਰਖੁ ਸੁਜਾਣੁ ਜੀਉ॥

ਗੁਰ ਮੇਲੇ ਸੰਤ ਹਰਿ ਸੁਘੜੁ ਸੁਜਾਣੁ ਜੀਉ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਗਉੜੀ ਮਾਝ, ਮਹੱਲਾ-4, ਅੰਗ-175)

ਆਨੰਦ ਕਰਿ ਸੰਤ ਹਰਿ ਜਪਿ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਰਾਮ ਕਲੀ. ਮਹੱਲਾ-5, ਅੰਗ-895)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ :-

ਜਿਨਾ ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਨ ਵਿਸਰੈ ਹਰਿ ਨਾਮਾਂ ਮਨਿ ਮੰਤੁ॥

ਧੰਨ ਸਿ ਸੋਈ ਨਾਨਕਾ ਪੂਰਨ ਸੋਈ ਸੰਤੁ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ-319)

ਅਰਥਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਵਿਸਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਧਰਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ, ਬਾਬਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਅਤੇ ਅਰਥ ਪਸਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ :- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਬੇਅੰਤ ਉਪਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸੁਖਮਨੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅੱਠਵੀਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਇਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :-

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਕਰਤਾ॥

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਸਦ ਜੀਵੈ ਨਹੀ ਮਰਤਾ॥

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਮੁਕਤਿ ਜੁਗਤਿ ਜੀਤ ਕਾ ਦਾਤਾ॥

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ-273)

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਕਾ ਸਗਲ ਅਕਾਰੁ॥

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਨਿਰੰਕਾਰੁ॥

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਕੀ ਸੋਭਾ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਬਨੀ॥

ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਸਰਬ ਕਾ ਧਨੀ ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ,
ਅੰਗ-274)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਕੋਈ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕੋਈ ਪਰਮ
ਮਨੁੱਖ, ਸੰਤ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ :- ਬਾਬਾ ਲਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਠੇਠ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ
ਨਾਲ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਫਰ ਤੈਅ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦੇ
ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲਫਜ਼ ਜੋ ਸੰਤਾਂ, ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ, ਸਾਧੂ,
ਜੋਗੀਆਂ ਆਦਿ ਲਈ ਆਮ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਬਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ
ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :-

ਬਾਬਾ ਬਿਖੁ ਦੇਖਿਆ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਰਖਿਆ ਕਰਹੁ ਗੁਸਾਈ ਮੇਰੇ

ਮੈ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਆਧਾਰੁ ॥ ਰਹਾਉ ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਰਾਗ
ਆਸਾ, ਮਹੱਲਾ-5, ਅੰਗ-382)

ਆਦੇਸੁ ਬਾਬਾ ਆਦੇਸੁ ॥

ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ

ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖਹਿ ਵੇਸ ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਰਾਗ
ਆਸਾ, ਮਹੱਲਾ-1, ਅੰਗ-417)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ , ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਗੁਰੂ ਸਿੱਖ ਆਦਿ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ :-

ਬਾਬਾ ਜੈ ਘਰਿ ਕੀਰਤਿ ਹੋਇ।

ਸੋ ਘਰੁ ਰਾਖੁ ਵਡਾਈ ਤੋਇ ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਮਹੱਲਾ-1, ਅੰਗ-412)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ, ਬਾਬਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਘੋਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਹੀ ਡੇਰੇ ਦਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਡੇਰੇ 'ਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਸੰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹਿਕਾਂ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਚੇਲੇ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੋਗ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਭਗਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਉਹ ਜੋ ਬਾਕੀ ਕੱਪੜੇ ਤਾਂ ਚਿੱਟੇ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਗੜੀ ਭਗਵੇਂ ਰੰਗ ਦੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਤੀਜੇ ਉਹ ਜੋ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਚਿੱਟੇ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਕੇਸ ਧਾਰੀ ਹੋਣਾ ਸੰਤਾਂ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਲੇਖ-ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ)।

ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਸੰਤ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਓ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਦੇ, ਚਾਹੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਪੀ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਵਾਹ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ।

ਕਬੀਰ ਸੰਤੁ ਨ ਛਾਡੈ ਸੰਤਈ ਜਉ ਕੋਟਿਕ ਮਿਲਹਿ ਅਸੰਤ॥

ਮਲਿਆਗਰੁ ਭੁਯੰਗਮ ਬੇਢਿਓ ਤ ਸੀਤਲਤਾ ਨ ਤਜੰਤ ॥ (ਭਗਤ
ਕਬੀਰ, ਅੰਗ-1373)

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਜਾਣ ਉਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣਾ, ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੇਣੀ, ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ, ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ, ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ ਆਦਿ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਦੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਤ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 35ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕਈ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸੰਤ ਅਤੇ ਅਸੰਤ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਾਰ ਦੀ 18ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਧਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਚਹੁ ਵਰਣਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਭੈਰੁਓ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਹ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਧੰਨ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ (ਪੰਜਾਬੀ ਪੀਡੀਆ)।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਅਤੇ ਅਸੰਤ ਵਿਚ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :-

ਹੰਸਾ ਦੇਖਿ ਤਰੰਦਿਆ ਬਗਾ ਆਇਆ ਚਾਉ ॥

ਡੁਬਿ ਮੁਏ ਬਗੁ ਬਪੁੜੇ ਸਿਰੁ ਤਲਿ ਉਪਰਿ ਪਾਉ ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ,
ਅੰਗ-1384)

ਅਰਥਾਤ ਹੰਸਾਂ ਨੂੰ ਤੈਰਦੇ ਦੇਖ ਬਗਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੈਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਆਇਆ। ਸਿਰ ਹੇਠ ਤੇ ਪੈਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਤੈਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸੰਤ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਤ ਅਤੇ ਅਸੰਤ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਿਖੇੜਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਦਾ ਧਿਆਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਅਸੰਤ ਦਾ ਮਾਇਆ ਕੇਂਦਰਿਤ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ

ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੀਂਹ ਉੱਤੇ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜੀਆ ਸੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਜਨਮ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵੀ ਤੱਥ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤੱਥ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਰੋਮਨ ਉਰਦੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨੀਝ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਆਪ 1905 ਈ. ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ 1906 ਈ. ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਕਿ ਰੂਹ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਉੱਪਰ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਲਿਆ। ਅਧਿਆਤਮ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ

ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨੇਕ ਕਾਰ-ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਵਾਈ ਤਾਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਭਵਿੱਖ ਉਜਵਲ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਹੇਤੂ ਆਪ ਨੇ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੁਆਬਾ ਖੇਤਰ ਧਰੁਵ ਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਰਮ ਦਾ ਚੌਮੁਖੀਆ ਚਿਰਾਗ ਸਨ। ਇਸੇ ਚਿਰਾਗ ਦੀ ਲੋਅ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 8 ਜਨਵਰੀ 1897 ਈ. ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਕੈਂਡੋਵਾਲ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਉੱਤਮ ਦੇਵੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਉੱਤਮ ਦੇਵੀ ਨੇ ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਭੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਬਚਪਾਨ ਨੂੰ ਹੰਡਾ ਰਿਹੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਜੱਸ ਕੌਰ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਲਾਲਣ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਸੀ।

1914 ਈ. ਨੂੰ ਆਪ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1919 ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਆਪ ਨੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ੁਆਰਥ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ

ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ।

1926 ਈ. ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਘੁੜਿਆਲ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਿੰਡ ਜੱਬੜੂ ਵਿਚ ਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਚੋਅ ਦੇ ਪੱਤਣ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸੇ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਆਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। 1930 ਈ. ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਅਤੇ ਦਲਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੇ ਵਚਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਭਾਲਣਗੇ।³ ਜਨਵਰੀ 1962 ਈ. ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਗਨ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਭਸਮ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਸੰਤਪੁਰੇ ਵਿਖੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਓਟ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਲੇਖਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੰਨ੍ਹੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਆਪ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਏ ਪੱਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਵਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਮੇਰੀ ਕੀਮਤ ਦਰਖਤ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗੇ ਪੱਤੇ ਜਿੰਨ੍ਹੀ ਵੀ ਨਹੀਂ”।

1947 ਈ. ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਆਪ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ

ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਗੋਡੇ ਗੋਡੇ ਚਾਅ ਚੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਵਾ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਸੁਗੰਧੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਆਦਮਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਚੌਮੋਂ ਵਿਖੇ ਆਪ ਨੇ ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਡੇਰੇ ਸੰਤਪੁਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਸੌਂਪੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਨੇ 20 ਸੇਵਾ ਨਿਸ਼ਠਾ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੰਨ 1982 ਈ. ਨੂੰ ਸਵੇਰ 4:30 ਵਜੇ ਆਪ ਜੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ ਸਨ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਡੇਰੇ ਸੰਤਪੁਰਾ ਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਝਲਕਾਰੇ ਕੋਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 20 ਮਾਰਚ 1964 ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਪਿਆਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਡਰੋਲੀ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਿਹੈ ਹਨ। ਮਾਨਵ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪ ਵਰਗੇ ਬ੍ਰਹਮ/ਸੰਤ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮੁੱਖੜਾ ਹਰ ਦਮ ਖਿੜੇ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਡੇਰੇ ਦੀ ਹਰ ਕਾਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸੇ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਸਰਾਲੇ ਚੌਅ 'ਤੇ ਉਸਾਰੇ ਪੁਲ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ-ਰੇਖਾ

-ਡਾ.ਰੁਪਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ

ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਬੀਤੇ ਹੋਏ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਧਾਰਨਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਬਦ (ਇਤੀ+ਹ+ਆਸ; ਅਸ ਧਾਤੁ) ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਹੈ, ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਹੈ। ਗਰੀਸ ਦੇ ਲੋਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਹਿਸਟਰੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਹਿਸਟਰੀ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਬੁਣਨਾ ਵੀ ਸੀ। ਅਨੁਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਗਿਆਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੁਣਕੇ ਅਜਿਹਾ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਲੜੀਵਾਰ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਮੂਹਿਕ ਗਵਾਹੀ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੋਕ ਕਥਾਵਾਂ) ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗਵਾਹੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਘਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਸਰੋਤ

ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਯੁਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਘਟਨਾ ਸਥਲ ਦੀ ਉਹ ਸਰੋਤ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਹੁਮੁਖੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਲਪ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਬੀਤਿਆ ਹੋਇਆ ਯੁੱਗ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿਤਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਸਮੱਗਰੀ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਜਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਰੇ ਯੁੱਗ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਰੱਥ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਲਪਨਾ ਮਿਲਿਆ ਚਿੱਤਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਜਾਂ ਸੱਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਯੁਕਤ ਕਮੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਕੇ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਅਸਾਧ ਜਿਹੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਜੇਕਰ ਸਾਡਾ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਖਾਸਾ ਹੋਵੇ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਜਾਂਚ- ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਸਾਡੀ ਕਲਾ ਤਰਕਮੂਲਕ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਤੀਤ ਦਾ ਸਾਡਾ ਚਿੱਤਰ ਜਿਆਦਾ ਮਾਨਵੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਸਮੱਗਰੀ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਜਾਂਚ, ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝਣ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸਜੀਵ ਚਿਤਰਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾ ਤਾਂ ਸਧਾਰਣ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਾਲਪਨਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਉਚਿੱਤ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਘੱਟ ਵੱਧ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ ਜਿਹਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਚਿਤਰਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਚਿਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਵ੍ਰੱਤੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਯੁੱਗ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਢੂੰਢਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਇੱਕ ਯੁੱਗ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਨਵੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਜਾਂਚ, ਕਾਲ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਵਿਚਾਰ, ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਹ ਦੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਛਾਣਬੀਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਸਰਤਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਅਨਿਵਾਰਿਯਤਾ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਜੋ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਉਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ। ਮਾਨਸਿਕ, ਕਾਲਪਨਿਕ ਅਤੇ ਮਨਮਾਨੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕਰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੇ ਸਮਰਥਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਨਾ ਮਾਫ਼ੀਯੋਗ ਦੋਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਵਥਾ ਵਰਜਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਬੌਧਿਕ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਣਾਵਟੀ ਅਤੇ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਕੋਟੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸਦੇ ਸਿਵਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜ ਯਥਾਵਤ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿੱਧਾਂਤ ਜਾਂ ਮਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਾਂ ਨਿਰਾਕਰਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਪਕਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅਖੀਰ ਭਿਆਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਆਰੰਭ

ਲਿਖਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪਦ ਅਤੇ ਗਦ ਵਿੱਚ ਵੀਰਗਾਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਬਹਾਦਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸਰੁਤੀ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪੁੱਛਗਿਛ ਨਾਲ ਗਦ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੇਖ ਖਪੜਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ, ਛਾਲਾਂ ਅਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਕਾਢ ਨਾਲ ਲਿਖਾਈ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਪਾਠਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪ੍ਰਸ਼ਸਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਿਖਤੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ- ਜਿਵੇਂ ਖੰਡਰ, ਅਰਥੀ, ਬਰਤਨ, ਧਾਤੂ, ਅਨਾਜ, ਸਿੱਕੇ, ਖਿਡੌਣੇ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ ਵੱਧਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਭ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਲਾ ਦਾ ਵੀ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਜੀਵ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੁਣਨ ਦੀ ਕਲਾ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਅਤੀਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਕਲਪਨਾ ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਅਭਿਆਸ, ਕਿੰਤੂ ਜਿਆਦਾਤਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨੈਸਰਗਿਕ ਸਮਰੱਥਾ, ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਉੱਤੇ ਆਸ਼ਰਿਤ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ, ਤਦ ਵੀ ਉਸਦਾ ਵਿਕਾਸ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਇਆ।

ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਚੀਨੀਆਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਧਿਕ ਇਸਲਾਮੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਤ ਸੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਹਰਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅਨੋਖੀ ਧਾਰਨਾ ਸੀ। ਕਾਲ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਹ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਜਾਂ ਹਰਾਸ ਦੇ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਮੂਲ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਵਰਣਨ ਕਰਕੇ ਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਵਿਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੱਚੀ-ਪੱਕੀ ਸਮੱਗਰੀ ਮਿਲੀ ਜੁਲੀ, ਉਲਝੀ ਅਤੇ ਗੁਥੀ ਪਈ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸੁਲਝਾਣ ਦੇ ਕੁੱਝ-ਕੁੱਝ ਜਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਾਲ ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦੀਕਸ਼ਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਉੱਨਤੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਨਹੀਂ, ਸਹਸਰਾ ਧਾਰਾਵਾਂ ਹਨ। ਸਥੂਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਕ ਅਤੇ ਸਾਮਾਜਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਆਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸਿਵਾ ਹੁਣ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਰੱਖਕੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚੀ ਜਿਆਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਰੋਤ ਹਨ : ਰਿਗਵੇਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੇਦ ਜਿਵੇਂ ਯਜੁਰਵੇਦ, ਸਾਮਵੇਦ, ਅਥਰ ਵੇਦ ਗ੍ਰੰਥ, ਇਤਿਹਾਸ ਪੁਰਾਣਸਮ੍ਰਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਹਿਰੋਡੋਟਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਤੋਂ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਵੱਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ, ਮਾਨਵਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗਵਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਚਾਈ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀ

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਜੇ ਨਿਵਾਜੇ ਪੰਥ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀ ਆਪਣੇ ਪਰ-ਉਪਕਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੋਤੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ ਦੇ ਤਪ-ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਹੋਦ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ

ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਆਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੱਬੜ/ਮਾਣਕੋ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ, ਸਿਮਰਨ, ਤਪ-ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਉੱਚ ਆਤਮ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਲੱਖਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ-ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੁਭ ਕਰਨੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਤਯੁਗ ਵਰਤ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਬਿਆਂ ਅਤੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਬਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਾਨਭੂਤੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦਾ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ੋਭ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਡੇਰਾ ਜੱਬੜ (ਮਾਣਕੋ) ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਦਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਸਰਸਵਤੀ ਵਹਿ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਵ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਹਨ। ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਨਾਲ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿੱਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਮਾਨਯੋਗ ਪ੍ਰੋ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਰ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸਰਬ ਪੱਖੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਕਿੱਤੂ ਸਾਰ ਰੂਪ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਸਾਫਰ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੱਕ ਬੰਸਾਵਲੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਸਰਬ ਉਪਕਾਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਸਾਕਾ ਆਦਿਕ ਸਮਕਾਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਯਥਾਰਥ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਗੌਰਵ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਾਨ ਯੋਗ ਪ੍ਰੋ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਵ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਧਰੁੰਧਰ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਪੂਰਵ ਗਿਆਤਾ ਹਨ। ਵਿਦਿਆ ਬਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਸਾਫਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਤਪਤਿਆਗ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰਵ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਜਿਤਨੇ ਮਹਾਨ ਸਨ, ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ, ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ 'ਤਨੁ ਮਨੁ ਅਗੈ ਰਾਖਿ ਕੈ ਉਭੀ ਸੇਵ' (ਪੰਨਾ 647) ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਹੈ।

1. ਲੱਖਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰਹੇ ਹਨ।
2. ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਸ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
3. ਅਨੇਕਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਸਵਸਥ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।
4. ਅਨੇਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
5. ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲਯ ਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
6. ਔਸ਼ਧਾਲਯ/ਹਸਪਤਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਰੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਗ ਮੁਕਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
7. ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਪੁਲ ਬਣਾ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪਿੰਡਾਂ/ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਸੁਵਿਧਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।
8. ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਿਲਾ-ਨਿਆਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਜੀ ਵਲੋਂ ਆਰੰਭ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਦਿਨ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਹੈ। ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਮਾਨ ਯੋਗ ਪ੍ਰੋ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰੀ ਲੇਖਣੀ ਦਵਾਰਾ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਜ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੰਤਪੁਰਾ (ਜੱਬੜ) ਇਕ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਅਸਥਾਨ ਬਣਕੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮਾਣ-ਮਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨੀਂਹ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਾਨਿਆਂ ਦੀ

ਕੁਟੀਆ 'ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਰੱਖੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਠਨ ਜਪ-ਤੱਪ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੜਦੀ ਕਲਾ 'ਚ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਨਾਲ ਜੋੜਕੇ ਰੱਖਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ 'ਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਅੱਜ ਇਹ ਡੇਰਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪਾਸਾਰ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮਾਡਲ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਰ ਸੰਤ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਸਮਾਜ-ਸੇਵਾ ਦੇ ਇਸ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲੈਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਲਈ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਦਮ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਡੇਰੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਗਿਆਨੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਫਿਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੀਬੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ (ਅਮਰੀਕਾ ਨਿਵਾਸੀ) ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ 'ਚ ਛਪਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪੁਜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਡੇਰੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਅਸੀਸ ਸਦਕਾ ਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਤੱਥਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਵਾਈ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ/ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਆਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਦੇ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ 'ਚ ਸੰਭਾਲਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹੋ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ 'ਚ ਇਹੋ ਹੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜੱਬੜ ਦਾ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਗਤਾਂ ਤੱਕ ਪੂਰਨ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਆਸ ਹੈ, ਕਿ ਜੇ ਵੀ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੇਗਾ, ਉਹ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਲਈ ਨਿਰਾ ਰਿਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਬਲਕਿ ਇਸ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਯੱਗ 'ਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੜਕੇ ਪਾਠਕ 'ਚ ਜਿੱਥੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ ਉਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣਕੇ ਉੱਚਾ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜਨ ਲਈ ਸੰਤ ਬਾਬਾ

ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਦਾ ਅਤੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਆਸ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿੱਘਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲੇਗਾ।

ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ : ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ

-ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੀ ਉਦਾਸੀ, ਸਨਿਆਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਧੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੀਏ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ 'ਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੀਏ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ 'ਚ ਇੰਝ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਸਮੇਲਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਉਪਰੰਤ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਬੈਠੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਉਹ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੁਟ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਹੱਥ ਆਇਆ ਲੈ ਲਿਆ ਪਰ ਕੁਝ ਸਾਧੂ ਆਪਣੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਤਿਉਂ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਜੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੁੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਝ ਹੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਪਹਿਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਸਾਧੂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਆਪਣੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਤਿਉਂ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਸਾਧੂ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੀਏ ਸਨ। ਦਸਮ

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਕਿ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਤੋਖੀ ਨਿਰਮਲ-ਪੰਥੀਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨੇਕ ਕੰਮਾਂ 'ਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ :-

ਪੰਥ ਨਿਰਮਲਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੈ ਨਿਸਚਹਿ ਏਹੁ ਧਾਰ,
ਲਿਖਿਓ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਾਸ ਨਿਹਾਰ।

ਇੰਝ ਨਿਰਮਲਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਥਾਪੜਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੋਢੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਟਕਸਾਲੀ 'ਨਿਰਮਲ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ ਨੇ 'ਮਹਾਂ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ-

'ਨਿਰਮਲ'-ਮੈਲ ਰਹਿਤ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਉਜਾਲਾ, ਰੋਸ਼ਨ, ਕਲੰਕ ਰਹਿਤ, ਨਿਰਵੈਰ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ -ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ 1686 ਈ. ਨੂੰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਗਮ ਬੁਲਾਇਆ ਜਿਸ 'ਚ ਦੂਰ-ਨੇੜੇ ਦੀ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਇੱਕਤਰ ਹੋਈ। ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਬੱਤ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇਕੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਪੰਜ ਸੰਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਗੂੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਉਚੇ ਆਚਰਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਸਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, " ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜਨ ਵਾਸਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕਖਾਏ, ਭਗਵੇਂ ਵਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਨਿਆਸੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ, ਅੱਜ ਹੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇਣੀ, ਡੋਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹਨ। ਜੇ ਵਿਦਿਆਜਨ ਸਾਧਾਰਨ 12 ਵਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਤੁਸੀਂ 12 ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੋਗੇ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਵਰਦਾਨ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਧੁਰੰਧਰ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰਕਾੰਡ ਪੰਡਿਤ ਬਣੋਗੇ। ਅੱਗੇ ਇਸ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਨਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਨਿਰਮਲ ਬੁੱਧੀ ਹੈ ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਬਣਕੇ ਰਹਿਣਾ, ਜਾਓ। ਪੰਜੇ ਸੰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਝੁਕ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਪੰਜੇ ਸੰਤ ਕਾਸ਼ੀ ਜੀ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਤਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਬਟ (ਬੋਹੜ) ਹੇਠ ਆਸਨ ਲਾਏ ਅਤੇ ਘਾਸ ਦੀਆਂ ਕੁਲੀਆਂ ਬਣਾਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਜਤਨ ਮਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਉ 'ਚੇਤਨ ਮਤ' ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਡਿਤ ਸਦਾਨੰਦ ਜੀ ਕੋਲ ਪੜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਨਵੇਂ ਆਏ ਪੰਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਤ ਕੋਈ ਚਮਤਕਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਜੇ ਵਿਦਿਆ ਕਈ ਵਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਹੋਣਾ, ਵਿਦਿਆਦਾਤਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ, ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਣਥੱਕ ਅਭਿਆਸ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ, ਪੰਥ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਰਿਵ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੰਜੇ ਸੰਤ ਵਿਆਕਰਣ ਵੇਦ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਵੇਦਾਂਗ, ਨਯਾਯ, ਵੇਦਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਆਦਿਕ ਸਰਵ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾੰਡ ਪੰਡਿਤ ਬਣ ਗਏ। ਇਹ ਪੰਜ ਮਹਾਂਪੁਰਖ 13 ਸਾਲ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਵੀ ਵਿਦਿਆ ਵਾਸਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਜੀ ਪੁਜਦੇ ਰਹੇ। ਨਵੇਂ ਆਏ ਸੰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸਾਖੀ 1699 ਈ. ਦਿਹਾੜੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿੱਚੋਂ 'ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖ 1686 ਈ. ਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਖਾਤਰ ਭੇਜੇ ਸਨ ਅਤੇ 13 ਸਾਲ ਬਾਅਦ 1699 ਈ. ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਤਖ਼ਤ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਇੰਝ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਬਖਸ਼ੀ। ਧਰਮ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ

ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ
 ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਭੇਜੇ ਪੰਜ ਸੰਤਾਂ ਦੇ 13 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਲਈ ਜਿਸ ਖਾਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਯੋਧਾ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਸੋਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤਕੜਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਟੱਕਰ ਲਵੇ।

ਪੰਜ ਸਿੱਖ 13 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਮਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਰਦਾਨ ਬਖਸ਼ੇ-

ਪਹਿਲੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼-ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਪੂਰਵਕ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨਗੇ। ਦੂਜੀ ਅਸੀਸ- ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕਰਨਗੇ। ਤੀਜੀ ਅਸੀਸ-ਸੰਤੋਖ ਇਹਨਾਂ 'ਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਰਹੇਗਾ ?

ਚੌਥੀ ਅਸੀਸ-ਇਹ ਆਲਸ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚਿੰਤਨ 'ਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਪੰਜਵੀਂ ਅਸੀਸ- ਇਹ ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਮੰਨਕੇ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ 'ਚ ਇਕਾਗਰਚਿੱਤ ਰਹਿਣਗੇ।

ਛੇਵੀਂ ਅਸੀਸ - ਇਹ ਚੋਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਗੇ। ਸਤਵੀਂ ਅਸੀਸ - ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਤ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਠਵੀਂ ਅਸੀਸ - ਰੁੱਖੇ-ਸੁਕੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤਰਾਂ ਆਨੰਦ 'ਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਨੌਵੀਂ ਅਸੀਸ - ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਆਨੰਦ ਕੇਵਲ ਨਿਰਮਲੇ

ਸੰਤ ਹੀ ਲੈਣਗੇ। ਦਸਵੀਂ ਅਸੀਸ - ਜਦੋਂ ਦਸਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ (ਨਾਂਦੇੜ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ। ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ। ਇਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਅਘੜ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਚੰਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਦਰਗਾਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮੈਲਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਆਦਿਕ 25 ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਫਰਮਾਇਆ,

" ਸਿੰਘੋ! ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸੰਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ-2 ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਉ। ਨਾਮ-ਬਾਣੀ, ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਉ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ, ਘਰ-ਘਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਉ। ਸਿੰਘ ਧਰਮਯੁਧ ਕਰਨਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੋ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿਣਗੇ। ਜਾਉ। ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ"।

ਇਸ ਨਿਰਮਲੇ ਪੰਥ ਜਿਸਦੇ ਮੋਢੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜ ਮਾਣਕੋ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਉਸ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਬੜੀ

ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸਚਾਈ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਇਸ ਡੇਰੇ ਦਾ ਨਾਦੀ ਬੰਸ ਵਿਕਸ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

↓

ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ)

↓

ਸੰਤ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

↓

ਸੰਤ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

↓

ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਦੀ (ਊਨਾ ਵਾਲੇ)

↓

ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਰੀਵਾਲੇ

↓

ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਰੰਗਾਵਾਦ ਵਾਲੇ

↓

↓

ਬਾਬਾ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬਾ ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

↓

ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰਾਕਤ

↓

ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ

↓

ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਆਣ ਵਾਲੇ

↓

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾਰਪੁਰ

↓

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜੱਬੜ

↓

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ

↓

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

↓

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ)

(ਵਰਤਮਾਨ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ)

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਹਾਰਪੁਰ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਮਿਸਤਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਹੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਜੀ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖਾਸ ਨੇੜਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਈ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਸੰਗਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ (ਨੰਗਲ ਮੱਝਾ) ਨੇੜੇ ਫਗਵਾੜਾ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਆਉਣਾ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਚਨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਜੀ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ।

ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਗਲ ਮੱਝੇ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਅੰਮਿਠੂਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹੈ ਸਨ। ਨਿਤਨੇਮ ਲਈ ਉਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਤਖ਼ਤ ਪੋਸ਼ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਤਖ਼ਤ ਪੋਸ਼ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਸਨ। ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰਿਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਬਾਣੀ ਸਰਵਣ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਲਈ ਖੜੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਚੰਭਿਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਕਿਉਂ ਬੈਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਣੀ ਸੁਣਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਮਿਲਤਪ ਨਾਲ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਆਰ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਗਲ ਮੱਝੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਇਕਾਂਤ ਓਥਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਚ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਇਕ ਛੱਪੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੋਗਨੀਆਣਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਇਕਾਂਤ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਾਫੀ ਮਹਿਰ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੀਂਹ ਬਹੁਤ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਪਿੰਡ ਚੱਲੋ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੀਂਹ ਵੀ ਉਸੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਰਿਹੈ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਕਿਹਾ “ਮੀਂਹ ਪਾਇਆ ਜੀਅ ਸੰਤ ਸਭ ਸੁਖੀ ਵਸਾਇਆ” ਤਦ ਸੰਗਤ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਝੜੀ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹੱਠ ਨ ਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਕਿਹਣ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਦੇ ਘਰ ਬਣੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਮੀਂਹ ਹਟਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਖਿਆ ਸਾਡਾ ਹੁਣ ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਅੰਨਜਲ ਰਿਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਥੁਂ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਨੇ ਆਖਿਆ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ

ਕਰਾਂਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਅੱਗੋਂ ਬੋਲੇ ਜਹਾਂ ਦਾਣੇ ਤਹਾਂ ਖਾਣੇ.....
ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ।

ਸਰਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੈਣ ਨੰਗਲ ਮੱਝਾ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਮਾਣਕੋ ਆ ਜਾਵੋ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੇ ਰੱਬ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵਾਂਗੇ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਬਾਬਾ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਗੋਵਾਲ ਵਿਖੇ ਮਿਲਣ ਆਏ, ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਕਾਂਤ ਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਕੰਦੋਲਾ ਘੜਿਆਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਜੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਕਾਂਤ ਸਥਾਨ ਦੇਖ ਬੋਲੇ ਇਹ ਸਥਾਨ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ, ਬਾਬਾ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਥਾਨ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ ਜੀ ਮੁਖੋਂ ਆਖਿਆ “ਸਗਲੀ ਧਰਤ ਸਾਧ ਕੀ” ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਇੰਦਰ ਜੀ ਇਹ ਸਥਾਨ ਬੜਾ ਇਕਾਂਤ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਥਾਨ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਹੈ:-

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਗ ਜੀ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਦ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪਾਲਕੀ ਵੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੱਡੇ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਾਵਰ, ਲਾਹੌਰ ਆਦਿ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਖਸਖਸ ਚੁਕ ਕੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਮਿਲੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਖੜ ਗਏ। ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਖੜੇ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਕਿਉਂ ਖੜੇ ਹੋ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੰਘ ਜਾਓ ਮੈਂ ਫਿਰ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਗ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਭੁੱਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਭੁੱਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਹੇ ਪੈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਮਿਲਿਆ

ਹੈ, ਉਹ ਸੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਵਾਲਿਆ ਤੋਂ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਭੁੱਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਭਾਗ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ ਜਬੜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਿਛੇ ਜਿਥੇ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ ਉਥੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮਹਾਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਤੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਰੋਮਨ ਉਰਦੂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੱਦ 6 ਫੁਟ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਸਨ। ਉਹ ਕੁਸ਼ਤੀ ਅਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ 1905 ਈ. 'ਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੌਜਵਾਨ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਕੂ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ 'ਚ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੁਆਬਾ ਇਲਾਕਾ ਪਛੜਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗਰੀਬ ਸੀ ਅਤੇ ਚੋਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਕਾਰਨ ਏਥੇ ਚੰਗੀ ਖੇਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਇਕ ਚੰਗਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਤੇ ਲੜਾਕੂ ਫੌਜੀ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-2 ਖਿੱਤਿਆਂ 'ਚ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਲੋਨੀਆਂ 'ਚ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਮਦਦ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਜੀ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1906 ਈ: 'ਚ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੀ ਛਾਉਣੀ 'ਚ ਭੇਜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਖੇਡਾਂ 'ਚ ਵੀ ਚੰਗੇ ਖਿਡਾਰੀ ਬਣੇ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਸੂਝ ਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀ 'ਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਆਪ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਆਏ ਜੋ ਬਹੁਤ ਉਚੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੰਗ 'ਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿਖ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ 'ਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ 'ਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਨਾਲ ਜਦ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਹੋਇਆ ਜਦ ਇਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਟੁਕੜਾ, ਚੁੰਬਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਕੇ ਆਪ ਚੁੰਬਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ

ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚੁੰਬਕ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਚੁੰਬਕ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਬਾਣੀ 'ਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਲਗੇ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ। ਅਖੀਰ ਉਹਨਾਂ 1909 ਈ. 'ਚ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਆਕੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੀ ਚੰਗੀ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਕਿਉਂ ਛੱਡੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਚੰਗੀ ਸ਼ੋਭਾ ਖੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੱਰਕੀ ਵੀ ਅਵੱਸ਼ ਮਿਲਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਪਿਛਲੇ ਕਾਂਡ "ਨਿਰਮਲਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਡੇਰਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜਬੜ " 'ਚ ਦਸ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਜਿੱਥੇ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਥੇ ਬਾਬਾ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਨ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮੀਏ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਕਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਰਸੇ ਰਾਹੀਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਸਮਝੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਰਾਜ 'ਚ ਜੋ ਲੁਟ-ਖਸੂਟ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਧੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ (ਅਮ੍ਰੀਕਾ-ਕਨੇਡਾ) 'ਚ ਬਹੁਤੇ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ ਅਤੇ ਬੱਬਰ-ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਖਿੱਤੇ 'ਚ ਹੀ ਚਲੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪਿਛੋਕੜ 'ਚ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ-

ਸਿਧ ਛਪਿ ਬੈਠੇ ਪਰਬਤੀ, ਕਉਣ ਜਗਤਿ ਕਉ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ।

ਬਾਝੁ ਗੁਰੂ ਡੁਬਾ ਜਗੁ ਸਾਰਾ- ਵਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ

ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਹਲਚਲ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਹੁਣ ਲੋੜ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਬੇਬੱਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਬਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੋਚ ਨਾਲ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਆਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਨੰਦਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਤਖੱਤ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਈ। ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਂ ਤਖੱਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਥੇ

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਸਰਾਵਾਂ ਵੀ ਬਣਾਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਕੌਮ/ ਦੇਸ਼ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮ 'ਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਸੱਚ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਪਿਛੇ ਗਦਾਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ 'ਚ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤੀ ਰੂਪ 'ਚ ਜੋੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਫੈਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਕਿ ਲੋਕ ਅਗਿਆਨੀ ਰਹਿਕੇ ਨਿਮਾਣੇ ਬਣਕੇ ਰਹਿਣ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਿਆਨਤਾ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ-

ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਗੁਰਿ ਦੀਆ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੋਰ ਬਿਨਾਸੁ।

ਹਰਿ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਸੰਤ ਭੇਟਿਆ ਨਾਨਕ ਮਨਿ ਪਰਗਾਸਿ।

ਗਉੜੀ 5 ਪ: 293

ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਦਮ ਕੀਤੇ। ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਖੋਲੇ। ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਖੋਲਕੇ ਕੀਤਾ। ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਕਾਲਜ ਦਾ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ, ਨਾਮ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਾਂ 'ਚ ਵੱਡਾ ਨਾਮ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਨਾਮਵਾਰ ਖਿਲਾੜੀ ਉਭਰਕੇ

ਆਏ। ਇਸ ਕਾਲਜ 'ਚ ਪੜਕੇ ਚਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਾਈ ਸ. ਚਾਂਸਲਰ, ਚਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ

ਜਰਨੈਲ, ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੱਜ, ਵਕੀਲ, ਡਾਕਟਰ, ਇੰਜਨੀਅਰ, ਸਾਇੰਸਦਾਨ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਦਿ ਬਣੇ। ਇੰਝ ਇਕ ਪਛੜੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਰਾਹੀਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਪੜਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਜਾਕੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਕੇ ਰਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਪਿਛੇ ਦੁਆਬੇ 'ਚ ਆਕੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਇੰਝ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਗਵਾਈ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ 'ਚ ਨੇਕੀ ਦਾ ਨਿਖਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰਨ ਲਈ ਰਸਤਾ ਦਰਸਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਖਸ਼ਾ ਦੇਕੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਾਂ ਅਗੇ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਆਪ ਦੀਪਕ ਗੁਰੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਦੀਵੇ ਜਗਾਏ। ਸੰਤ ਜੀ 21 ਅਕਤੂਬਰ 1973 ਈ. ਨੂੰ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੰਗਤਾਂ 'ਚ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਕੱਦ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ 'ਚ ਇਕ ਬੇਲੋੜਾ ਵਿਵਾਦ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਜੇ ਵੀ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਉਹ ਸੱਭ ਨੂੰ ਮਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੰਝ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਗੇ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ- ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਰਮਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਵੰਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਂ ਕੋਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਨੇ ਸਿਮਰਨ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ

ਸੰਗਤ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਨ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਸਦੇ ਹਨ-

ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਕਾ ਭੋਜਨੁ ਗਿਆਨ

ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮ ਧਿਆਨ- ਸੁਖਮਨੀ ਪ. 272

- ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਮੂਰਤ- ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹਮਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਫੈਲਦੀ ਗਈ।
- ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸੇਵਾ - ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਨ। ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਵਰਤਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਘਾਲ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।
- ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ- ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਸਮਾਜਕ-ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹਰ ਵਕਤ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ -ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ।
- ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ- ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਸਮਾਜਕ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਰਹੀਂ ਹੈ।
- ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ- ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੂਸਰਿਆਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ 10 ਜਨਵਰੀ 1897 ਈ. ਪਿੰਡ ਕੈਂਡੋਵਾਲ ਜੋ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੋਂ 2 ਕਿ.ਮੀ. ਉੱਤਰ ਤੇ ਹੈ, ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਉਤਮ ਦੇਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਜਦ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਜਸੋ ਦੀ ਉਮਰ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਾਰਨ ਪੁਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਗੁਗਾ-ਪੀਰ ਅਤੇ ਨਾਥ-ਮੰਦਰਾਂ 'ਚ ਪੁਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦੇ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਸ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਲੱਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ-

ਸਗਲ ਦੁਆਰ ਕਉ ਛਾਡਿ ਕੈ ਗਹਿਓ ਤੁਹਾਰੋ ਦੁਆਰ।।

ਬਾਹਿ ਗਹੇ ਕਿ ਲਾਜ ਅਸ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਤੁਹਾਰ।।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਅਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭੁੱਲਕੇ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਕੈਂਡੋਵਾਲ ਇਕ ਛੋਟਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ (ਗੁਰਦੁਆਰੇ) ਦੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਚੇਤੰਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਖਾਸ ਮਿਸ਼ਨ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਮੁਸ਼ਕਲ 'ਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ 'ਚ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੈਣ ਜਸ ਕੌਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ 'ਚ ਨੂਰਪੁਰ ਬੇਦੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਝਾਂ ਨੂੰ ਚਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਦੇ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਏ।

ਪਹਿਲਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ (1914 - 1919) : 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ 'ਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਲੜਾਕੂ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਭਰਤੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਹਿਲਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਭਰਤੀ 'ਚ ਤੇਜ਼ੀ ਆਈ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰੈਜਿਮੈਂਟ -34 'ਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) 'ਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਖੇਡਾਂ 'ਚ ਉੱਤਮ ਖਿਡਾਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ। ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਸਾਕਾ (ਅਪ੍ਰੈਲ 13, 1919) : ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਗੋਰਖੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਯੂਰਪ, ਟਰਕੀ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਹਰ ਮੁਹਾਜ਼ 'ਚ ਲੜੇ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ। ਭਾਰਤ 'ਚ ਬਹਾਦਰੀ ਲਈ ਕੁਲ 22 ਮਿਲੇ ਮਿਲਟਰੀ ਕਰਾਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 14 ਮਿਲਟਰੀ ਕਰਾਸ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲੇ। ਪਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ 'ਚ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਨਾਲ ਬਦਸਲੂਕੀ ਕਾਰਨ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਫੌਜ 'ਚ ਨਫਰਤ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਅਮਰੀਕਾ 'ਚ ਗ਼ਦਰ

ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ 'ਚ ਜਿਨ੍ਹੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ, ਉਤਨੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਹੋਰ ਥਾਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਵੀ ਦੁਆਬਾ (ਖਟਕੜ-ਕਲਾਂ) ਸੀ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਧੱਕੇ-ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਉਭਰਕੇ ਆਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1919 ਈ. ਵਿਸਾਖੀ ਦਿਹਾੜੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ 'ਚ ਜਲਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਜਲਸੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਿਰਗੋਡੀਅਰ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਿਰਜਣ-ਦਿਹਾੜੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ 'ਚ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ 379 ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ 2000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਰੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਬੱਚੇ, ਬੁੱਢੇ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਬਹੁਤ ਰੋਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ 'ਚ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਡੱਟਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਆਏ। ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸਾਥੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਭਗੌੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਪੁਲੀਸ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਆਖੀਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਰਚ 13, 1940 ਈ. ਨੂੰ ਲੰਡਨ 'ਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰਕੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 13 ਜੂਨ 1940 ਈ. ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ

ਭੁਲੇ ਮਾਰਗੁ ਜਿਨਹਿ ਬਤਾਇਆ

ਐਸਾ ਗੁਰੂ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਇਆ-ਪ. 803

ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਹਾਰਪੁਰਵਾਲੇ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੇਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਥਵਾ ਡਿਸਿਪਲਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਬਹੁਤ ਉੱਤਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਡਿਸਿਪਲਨ 'ਚ ਰਹਿਕੇ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ 'ਚ ਪਰਪੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਆਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਪੂਰੇ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਪ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਵਲ ਵੱਧਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ, ਉਨਾਂ ਦੀ ਉੱਚੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਜੋ ਪੂਰਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ-

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਅਨਾਥ ਕਾ ਨਾਥੁ

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਸਭ ਉਪਚਿ ਰਾਥੁ - ਪ. 273

ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਝ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਫਲ ਹੋਈ। ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਦੋਲਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਡਮੁੰਡਾ, ਡਰੋਲਚਿ ਅਤੇ ਮਾਣਕੋ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬਸੀਮੇਂ (ਜੋ ਇਲਾਕਾ ਹੁਣ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ) ਵਿਚ 6 ਸਾਲ ਜੱਪ ਤੱਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਰਗੱਟ ਹੋਣਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕਰੀਬਨ 20-21 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦ ਇਹ ਮਾਣਕੋ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਕੋਲ ਬਣੀ ਖੂਹੀ ਉੱਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਖੂਹੀ ਤੇ ਦੋ ਡੋਲਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਡੋਲ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਹਨ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਕੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋ ਕੇ ਖੁਰਬੂਜਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਬੰਦਾ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਖੂਹੀ ਤੇ ਪਏ ਦੋ ਡੋਲਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁਛ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੋ ਕਿਤੇ ਉਹ ਡੋਲ ਨਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵੇਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਉਹ ਕੋਲ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਟਾਹਲੀ ਦੇ ਪੱਤੇ ਉਬਾਲਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪੁਛਣ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ

ਗੁਰਸਿੱਖੋ ਇਹ ਪੇਟ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਨੋ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਸਾਧੂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਜਣਾਂ ਇਹਨਾਂ ਪਾਸ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਠ ਦਿਨ ਤੋਂ ਭੁੱਖੇ ਸਾਂ ਪਰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਅਨਜਲ ਮਾਣਕੋ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਲਈ ਹਰ-ਪਾਸੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਥੱਡਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘਰੋਂ ਲਿਆਕੇ ਤੰਬੂ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਛੰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਕੋਈ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਪਿੰਡੋਂ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਣਾ ਹੈ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ 'ਚ ਇਕ ਦਿਨ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰੋਂ ਦਹੀ ਤੇ ਲੱਸੀ ਲਿਆਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਕੰਦੋਲਾ ਦੇ ਮਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰ-ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਗਰ ਦੀ ਕਥਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਇੰਝ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਕੇ ਹੋਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਧਿਆਨ 'ਚ ਜੁਟਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰੀਵ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਨ ਲਈ ਮਗਨ ਹੋ ਗਏ। ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ-

ਇਹੁ ਮਨੁ ਚੰਚਲ ਵਸਿ ਨ ਆਵੈ।

ਦੁਬਿਧਾ ਲਾਗੈ ਦਹ ਦਿਸਿ ਧਾਵੈ।

ਪ: 127

ਜਦ ਮਨ ਜਿਤਿਆ ਅਰਥਾਤ ਕਾਬੂ 'ਚ ਆ ਜਾਵੈ ਤਾਂ-

ਮਨਿ ਜੀਤੇ ਜਗੁ ਜੀਤੁ।

ਜਪ, ਪ: 6

ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਠਿਨ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ। ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਹਉਮੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਰੋਗ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ-

ਹਉਮੈ ਰੋਗ ਮਾਨੁਖ ਕਉ ਦੀਨਾ।-ਪ : 1140

ਅਤੇ ਜਦ ਹਉਮੈ ਰੋਗ ਮਿਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਅਤੇ ਤਨ ਦੋਨੋ ਹੀ ਅਰੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

ਖੁਦੀ ਮਿਟੀ ਤਬ ਸੁਖ ਭਏ ਮਨ ਤਨ ਭਏ ਅਰੋਗ

ਨਾਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਇਆ ਉਸਤਤ ਕਰਨੈ ਜੋਗ।-ਪ: 260

ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਤਿਰਸ਼ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ-

ਐਸੇ ਗੁਰ ਕਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਈਐ

ਆਪਿ ਮੁਕਤੁ ਮੋਹਿ ਤਾਰੈ

ਕਾਨੜਾ ਮਹੱਲਾ 5, ਪ: 1301

ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਛੱਡੋ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਹੀ ਸਮੇਂ 'ਚ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਡੱਟਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਰਚ 1922 ਈ. 'ਚ ਬੱਬਰ ਖਾਲਸਾ ਵੱਲੋਂ ਪਿੰਡ ਘੁੜਿਆਲ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਵੱਡਾ ਦੀਵਾਨ ਸੱਜਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਨੰਬਰਦਾਰ ਗੋਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ

ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਰਤਨ ਨੂੰ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਬੜਾ ਮਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਬੱਬਰ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਗੋਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ 16 ਅਪ੍ਰੈਲ 1923 ਈ. ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਟਾਊਟ ਸੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਿੰਡ ਘੁੜਿਆਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ 2500 ਰੁਪਏ ਦਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਪੁਲੀਸ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਖੜੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਭੁੱਲ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ, ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਰਤਨ ਨੂੰ ਗਦਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜਸਥਾਨ 'ਚ ਇਕ ਮੁਰੱਬਾ ਜ਼ਮੀਨ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਘੁੜਿਆਲ ਦੇ ਹੋਰ ਸਤਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸੰਮੇਲਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਮਈ 1928 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਘੁੜਿਆਲ 'ਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੰਤ ਸੰਮੇਲਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸ 'ਚ ਨਾਮਵਰ ਰਾਗੀ ਤੇ ਢਾਡੀ ਜੱਥੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ-ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਘੋੜਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਜੁਲਾਈ 1928 ਈ. ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਿੰਡ ਘੁੜਿਆਲ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਜੱਬੜ (ਹੁਣ ਸੰਤਪੁਰਾ) ਵਿਖੇ ਪੁਜ ਗਏ। ਇਹ ਥਾਂ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਸੀ। ਇਥੇ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੀ ਜੋ ਪਿੰਡ ਘੁੜਿਆਲ ਵਿਚ ਆਟਾ ਚੱਕੀ ਦੇ ਇੰਜਣ ਦੇ ਘੁਰੂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਮਾਣਕੋ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਥੇ ਆਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕਾਨਿਆਂ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਬਣਾਕੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸ਼ਬਦ-ਸੁਰਤ-ਮਾਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਪੀੜਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ-

ਬਿਰਹਾ ਬਿਰਹਾ ਆਖੀਐ ਬਿਰਹਾ ਤੂੰ ਸੁਲਤਾਨ।

ਫਰੀਦਾ ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਬਿਰਹੁ ਨ ਉਪਜੈ ਸੋ ਤਨੁ ਜਾਣੁ ਮਸਾਨ।

ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਜੱਬੜ ਅਸਥਾਨ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਮਿਲਨ ਸਥਾਨ ਬਣਦਾ ਗਿਆ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਇੱਕਠੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਮੱਝਾਂ, ਬਲਦ, ਗਊਆਂ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਸੰਗਤ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਕ ਟਿੰਡਾ ਵਾਲਾ ਖੂਹ (ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਹੈ) ਵੀ ਲਗਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਆਟਾ ਪੀਸਣ ਲਈ ਇਕ ਖਰਾਸ ਵੀ ਲਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੁਝ ਲੋਕ ਸੰਤ-ਪੁਰੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਕ ਕਮਰਾ 1930 ਈ. 'ਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਅਤੇ ਇਕ ਬਰਾਂਡਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਦਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸ਼ਸ਼ੋਬਤ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਲਈ ਇਕ ਆਰਾਮ ਕਮਰਾ ਛੱਤ ਉਪਰ ਅਤੇ ਥੱਲੇ ਇਕ ਕਮਰਾ ਬਾਬਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਈ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕੁਟੀਆਂ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹਰ ਸਗ੍ਰਾਂਦ ਨੂੰ ਮਾਣਕੋ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਭਤੀਜੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ, ਭਾਈ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਸੇਵਕ ਸਨ ਜੋ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਬਣੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1947 ਈ. 'ਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨਾਮ ਖੱਟਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਅਤੇ ਵੱਡਮੁਲੀ ਦੇਣ ਪਿੱਛੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਅਸੀਸ ਅਤੇ ਥਾਪੜਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਾਤਾ ਪੂਰਨ ਕੌਰ ਜੀ (ਪਧਿਆਣੇ ਵਾਲੇ) ਨੇ ਡੇਰੇ 'ਚ ਆਕੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 35 ਸਾਲ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਦੀ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਨ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ (1939 - 1945) : ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ 'ਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ 15 ਅਗਸਤ 1947 ਈ. ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੋਂਦ 'ਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ 2 ਘਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ

ਨਿਕਲਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਹੋਇਆ। ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਗੱਡੀਆਂ 'ਚ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜੁਲਮ ਹੋਏ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਹੜ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤਾਂ ਰੁੜ ਗਈਆਂ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈਜ਼ੇ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਮੁਤਾਬਿਕ 60,000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੋਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜ਼ਨੂਨ ਦੀ ਹਵਾ ਦੁਆਬੇ 'ਚ ਵੀ ਫੈਲੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸਾਕਾ ਹੈ ਜੋ ਖਨੌੜੇ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪਧਿਆਣੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਮਾਰੂ ਹਲੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਧਿਆਣਾ ਸੰਤ-ਪੁਰੇ ਤੋਂ 2 ਕਿ.ਮੀ. ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ।

ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਲੜਾਕੂ ਯੋਧੇ 21 ਅਗਸਤ 1947 (ਐਤਵਾਰ) ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਰੀ ਵਰਖਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਮੌਕਾ ਟਲ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ 22 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਧਿਆਣਾ ਪਿੰਡ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਿੰਡ ਪਧਿਆਣੇ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਿਟਾਇਰਡ ਫੌਜੀਆਂ ਪਾਸ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸਨ ਜੋ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਰ ਪਿੰਡ 'ਚ ਬਿਗਲ, ਨਗਾਰੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਖਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਪਧਿਆਣੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਅਤੇ ਡੁਮੇਲੀ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋਕੇ ਖਨੌੜੇ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਤੂੜੀ ਦੇ ਕੁਪਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਹੱਲੂ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੈਦਾਨ ਛੱਡਕੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 4 ਵਜੇ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ 'ਚ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ 12 ਬੰਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੰਤ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਸਨ ਜੋ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁੱਘੜ ਤੇ ਜੋੜਾਰੂ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਆਪ ਗੱਤਕੇ ਦੇ ਵੀ ਮਾਹਿਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਸਦਮਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ੀ ਨੇ ਇਹ ਅੱਖੀ ਡਿੱਠਾ ਹਾਲ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਕੌਮੀ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਰਾਹੀਂ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਦਸ ਵਜਕੇ ਕੁਝ ਹੀ ਮਿੰਟ ਹੋਏ।

ਮੁਸਲਮਾਨ ਆ ਗਏ ਜਦੋਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਜੀ।
ਅਲੀ ਅਲੀ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਉਣ ਉੱਚੇ,
ਵਾਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਖੜਕੇ ਜੀ।
ਅੱਗੋਂ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸੂਰਮੇ ਬਲੀ ਯੋਧੇ,
ਆਏ ਖੰਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਕੇ ਜੀ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਮੁੜ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜਾ ਹੋਣ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਗਈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਉਦਾਸੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰ-ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਸੋਚ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੋ-ਬਲ ਨੂੰ ਤਕੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਾਅ ਸੋਚੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤਾਂ 'ਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ 101 ਅਖੰਡ-ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਵਿਖਿਆਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਕਈ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਕਾਰਜ 'ਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਝ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਲਗਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ- ਸੰਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੀਖੀ, ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਬ, ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰੱਕਤ ਜੀ, ਸੰਤ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਜ਼ੋਰਾਂ-ਸ਼ੋਰਾਂ 'ਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਿਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਦੁਵਾਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਜਦ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ-ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਿਰਮਲ-ਪੰਥ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤਪੁਰਾ ਛੱਡਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਪੱਕਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਪੈਰਾ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ 'ਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਜਾਣੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਸੋਚ ਨੇ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਾਸੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਦਿਆ-ਪਖੋ ਬਹੁਤ ਪਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਖਿੱਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਲੜਕੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਕੂਲਾਂ 'ਚ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਸੀ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ-

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵਿਆਹੁ।

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ, ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ।।

ਪ. 473

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ, ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ, ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 22 ਮੰਜੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 2 ਮੰਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਖੀਆ ਔਰਤਾਂ ਸਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਅਕਹਿ ਕਸੱਟ ਝੱਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਅਰਦਾਸ 'ਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਕਈ ਨੇਕ ਰੂਹਾਂ ਨੇ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ 1954 ਈ. 'ਚ ਸਕੂਲ ਖੋਲਿਆ। ਇਹ ਸਕੂਲ 12 ਸਾਲ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ 'ਚ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਪੇਂਡੂ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੁਘੜ ਬਣੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਮਣਾ ਖਟਿਆ। ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਖੋਲ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸਕੂਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਅੰਬਾਲਾ, ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ, ਤੰਬਾਕੂ, ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇੰਨੀ ਨੱਠ-ਭੱਜ ਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਣਥੱਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਦਿਸਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 65 ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਹ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ-ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਆਪ ਸੰਤ ਬਾਬਾ

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦਿਖਾ ਲੈ ਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜੁਲਮ ਨਾਲ ਪਿਸ ਰਹੀ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਨੋਬਲ ਤਕੜਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਜੜਕੇ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਤੱਕ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਡੇਰਾ ਇਕ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹਉਮੇ, ਪਾਖੰਡਾਂ ਅਤੇ

ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤੀ, ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਨਾਮ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਕਿਰਤ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉੱਚੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ-

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰ।-ਸਿਰੀ 1, ਪ; 62

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ 'ਚ ਹੋਰ ਉਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੰਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਤਾਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਲਹਿਰ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ 'ਚ ਸਥਾਪਿਤ ਡਿਸਿਪਲਨ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਇਹ ਸੱਭ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਦਿਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਡੇਰਾ ਨੂੰ ਇੰਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਨੀਹ ਇਨ੍ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅੱਜ ਇਹ ਡੇਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਸਾਫਰ ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਹੋਰ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੁਣ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਡੇਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰੱਕਤ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਡੇਰੇ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਰੱਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦਿਤੀ ਫਲਾਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪਿੰਡ ਕੰਦੋਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜਾਣਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰੱਕਤ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ

ਸਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਬਰੱਕਤ ਜੀ ਨੇ ਸਵਾ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਮੋਨਵਰਤ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਆ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਥੱੜਾ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਥੱੜੇ ਉਪਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਉਪਰ ਬੈਠਕੇ ਸੁਰਤ ਸਹਿਜ ਭਾਵ 'ਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਾਜਵਾ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸਵਰਗੀ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ 17 ਕਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਇਸ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਢਾਈ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ 'ਚ ਇਸ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਗਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਆਣ ਡੇਰੇ ਵਾਲੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ। ਸਰੀਰਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਚਿੱਠੀ ਆ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਚੋਲਾ ਹੁਣ ਛੱਡ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰੱਕਤ ਹੋਰਾਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਹਸਪਤਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਲਾਜ ਲਈ ਲੈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਆਪ 3 ਜਨਵਰੀ 1962 ਈ. ਨੂੰ 4.30 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਬ੍ਰਹਮਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰੱਕਤ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਲ ਪਏ। ਸ. ਰੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਅਲਾਵਲਪੁਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸ. ਬਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੰਤ ਬਰੱਕਤ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨ।

ਡੇਰਾ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਤੋਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਚਲ ਪਏ। ਜਦ ਉਹ ਆਦਮਪੁਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ 'ਚ ਭੀੜ ਵੇਖਕੇ ਬਸ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੇ ਬੱਸ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਲਿਜਾ ਰਹੀ ਗੱਡੀ ਇਕ ਖੱਡੇ ਵਿੱਚ ਫਸਕੇ ਰੁਕ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਨੂੰ ਚਲ ਪਏ। ਰਸਤੇ 'ਚ ਸ. ਰੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਿਜਾਕੇ ਆਪ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਫਿਰ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਦੇਹ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਲੈ ਕੇ ਪੁਜ ਗਈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸੰਤਪੁਰਾ (ਜੱਬੜ) ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਵਿਵਾਦ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਦੀ

ਸੰਗਤ ਸਸਕਾਰ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਰਹਿਕੇ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਥਾਂ ਥੱਡੇ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਅਨੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਬਹੁਤ ਗਰਮੀ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾਰਪੁਰ ਜੀ ਪੁਜ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਝਗੜਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ "ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਫੈਸਲਾ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।" ਫਿਰ ਸੰਤਾਂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਪਾਸੋਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਸਕਾਰ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ। ਅਲਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਰੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੜੇ ਹੋਕੇ ਕਿਹਾ, " ਇਕ ਵਾਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਥੜੇ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਸਸਕਾਰ ਦੀ ਉੱਥੇ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।" ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ। "ਦੇਹ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਥੜੇ ਉਪਰ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਰਾਖ ਨੂੰ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।" ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸੱਭ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ 'ਚ ਸੁੰਦਰ ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰੱਕਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹੰਤ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। 3 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਸੰਤਾਂ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਈ-

ਸੂਰਜ ਕਿਰਣਿ ਮਿਲੇ ਜਲ ਕਾ ਜਲੁ ਹੂਆ ਰਾਮ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਰਲੀ ਸੰਪੂਰਨੁ ਥੀਆ ਰਾਮ।।

ਪ: 846

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਕਠਨ ਜੱਪ-ਤੱਪ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁੱਖ-ਉਜਲਾ ਕਰਕੇ

ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਿਅੰਤ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ-

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ।

ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ।।

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ।

ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ।।

ਜਪੁ ਜੀ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸੰਤ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਸੀ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਮਾੜੀ ਸਿਹਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਉਹ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਸੰਗਤ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਇਸ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਅਤੀ ਯੋਗ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪੂਰਨ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। 1947 ਈ. 'ਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਟਵਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ (ਸੰਤ) ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਫਤਿਹਪੁਰ ਚੌਮੋ ਪਿੰਡ (ਨੇੜੇ ਆਦਮਪੁਰ ਦੁਆਬਾ) ਵਿਚ ਆ ਵਸੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ. ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਜੈ ਕੌਰ ਜੀ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਸ ਸਾਧਨ ਘੱਟ ਸਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਅੰਤ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਾਮਨਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਹੋਕੇ ਵੇਖਿਆ। (ਸੰਤ) ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਐਫ. ਏ. (ਬਾਰਾ ਜਮਾਤਾਂ) ਪਾਸ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਡਿਗਰੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਪੇਂਡੂ ਨੌਜਵਾਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਬੇਟੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਪਰ (ਸੰਤ) ਜੀ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਲਗਨ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮਨ ਉਚਾਟ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ 1955 ਈ. ਨੂੰ (ਸੰਤ) ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ

ਸ਼ਰਨ 'ਚ ਆ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਲੱਗਭਗ 26 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। (ਸੰਤ) ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੇਧ ਦੁਆਰਾ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ 'ਚ ਜੁਟ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਚਲਾਏ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਵੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਨ ਹੋਕੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਕਠਨ ਮਿਹਨਤ ਦੁਆਰਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ (ਨਾਮ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰਤ ਹੋਣਾ) ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸਚਖੰਡ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਤਮਾ ਬਿਲਕੁਲ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਅਥਵਾ ਪੂਰਨ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ-

ਜੇ ਨਰੁ ਦੁਖ ਮੈ ਦੁਖੁ ਨਹੀ ਮਾਨੈ।

ਨਹ ਨਿੰਦਾ ਨਹ ਉਸਤਤਿ ਜਾ ਕੈ, ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਅਭਿਮਾਨਾ।।

ਸੁਖ ਸਨੇਹੁ ਅਰੁ ਭੈ ਨਹੀ ਜਾ ਕੇ, ਕੰਚਨ ਮਾਟੀ ਮਾਨੈ।

ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਊਆਰਉ, ਨਾਹਿ ਮਾਨੁ ਅਪਮਾਨੁ ਰਹਾਉ

ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਸਗਲ ਤਿਆਗੈ ਜਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ।

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਜਿਹ ਪਰਸੈ ਨਾਹਿਨ ਤਿਹ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਵਾਸਾ। ਪ. 633

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਡੇਰੇ 'ਚ ਪਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰੇ ਦੀ 20 ਸਾਲ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਨੀਹ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੱਖਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਗਏ ਸਨ, ਉਸੇ ਹੀ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਸਿੱਖਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਹੋਰ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਜੋੜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਡੇਰਾ ਸੰਤ ਪੁਰਾ ਨੂੰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਉਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 5 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਲਕ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ 'ਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਕਠਨ ਸਿਖਲਾਈ ਤੇ ਸਿਖਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਣਾ

ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ 'ਚ ਸਾਰੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਅਜ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸੰਤ-ਪੁਰਾ ਡੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ 3 ਜਨਵਰੀ 1982 ਈ. ਸਵੇਰੇ 6.45 ਸਮੇਂ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਇਹ ਉਹੋ ਹੀ ਦਿਨ ਸੀ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸਨ। ਇੰਝ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਵਿਖਾਈ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਬਰਸੀ ਇਕੋ ਦਿਨ ਹੀ ਮਨਾਈ ਜਾਵੇ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਹ ਰੂਪ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦਗੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਚਾਅ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਬਾ ਮੰਡਲ ਕਰਕੇ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਾਨਵੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਦਾ ਸਹਾਈ ਰਹੇਗਾ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਸਦਾ ਇਹ ਬਚਨ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆ ਓਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਕੇ ਸੌਂਦਾ ਹਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਲ ਸਵੇਰ ਆਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਆਵੇ ਮੇਰੀ ਕੀਮਤ ਦਰਖਤ ਤੋਂ ਡਿੱਗੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਲੰਘਿਆ ਸਮਾਂ ਮੁਵ ਕੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਸਮਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸਮਾਂ ਹਰ ਇਕ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਹ ਇਤਨੀ ਜਲਦੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਲਾਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਠਹਿਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੰਘ ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਓਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਦਾ ਹਰ ਇੱਕ ਜੀਵ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬਚਨ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨਾ ਅਜਿਹੀ ਰਾਸ ਪੂੰਜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਨਮਾਂ ਜਨਮ ਦੇ ਬੰਦਨ ਕੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਲੋਂ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਮਿਕ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਾਨਵੀਂ ਕੁਕਰਮ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮਨ ਦੋਨੋਂ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਦੇ 3 ਜਨਵਰੀ 1982 ਈ. ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੀ ਚੋਣ ਲਈ 19 ਜਨਵਰੀ 1982 ਈ. ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ 10 ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕਠ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਤ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਤੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣ ਜੋ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪੁੱਜੇ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਭਾਈ ਸਨ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਸੁੱਘੜ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਡੇਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 19 ਜਨਵਰੀ 1982 ਈ. ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਮੁੱਖ-ਸੇਵਾਦਾਰ ਚੁਣ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਆਪ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਨ ਦੂਸਰਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੇ 5-6 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ 'ਚ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਸਿਖਲਾਈ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਮਾਣਕੋ ਜਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਸ. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪੰਜਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ 28 ਜਨਵਰੀ 1957 ਈ. ਨੂੰ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਰਸਾਨ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ 'ਚ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ 'ਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਇੰਝ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ 'ਚ ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੀ ਗੁੜਤੀ ਮਿਲੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਵਚਿੱਤਰ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਲਈ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਸ. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤਨ-ਮਨ ਨਾਲ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਧਾਰ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਖਸ਼ਾਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਕੋਰਾ ਪਰਨੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸ. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸ. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, " ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਓ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੱਚੇ ਸੰਤਾਂ ਜੀ ਦੇ ਹਨ।" ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਛੋਟੇ ਬੇਟੇ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਉਮਰ 3 ਕੁ ਸਾਲ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾ ਆਏ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ

ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਸ. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। (ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 1966 ਈ. ਮਾਣਕੋ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਕਟਰ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਛਾਉਣੀ ਜਲੰਧਰ 'ਚ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ 'ਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦਾ ਸਕੂਲ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਦੋ ਸਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਮਾਣਕੋ ਸਕੂਲ 'ਚ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਡਰੋਲੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ 'ਚ ਛੇਵੀਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਛੇਵੀਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੋਣਹਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਜਲੰਧਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਟੀਚਰ ਆਪ ਨੂੰ ਛੇਵੀਂ ਦੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਦੇ ਦਿੰਦੇ। ਡਰੋਲੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਛੇਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ (ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਡੇਰੇ 'ਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦ ਆਪ ਜਲੰਧਰ ਪੜ੍ਹਨ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਛੁੱਟੀਆਂ 'ਚ ਆ ਕੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਐਸੇ ਹੀ ਇਕ ਸਮੇਂ (ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੋਦ 'ਚ ਲਿਆ ਤੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਹਥ ਫੇਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੇਟੇ ਤੇਰੀ ਲੰਮੀ ਦਾੜੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਤੈਨੂੰ ਬੱਚੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦ (ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੇਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਗਏ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਤੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚਾ ਹੈ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾਈ 'ਚ ਬਹੁਤ ਲਾਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੜ੍ਹਕੇ ਜਿੰਦਗੀ 'ਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸਕੂਲ ਭੇਜੋ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਹੋਰਾਂ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦੇਵੋ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਖਰਚਾ ਅਸੀਂ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ (ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੰਗ 'ਚ ਰੰਗ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਭੇਜਣ ਦੀ ਥਾਂ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ 'ਚ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਸਮਝਿਆ। ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇਗਾ-

ਹਸਤੀ ਸਿਰ ਜਿਉ ਅੰਕੁਸੁ ਹੈ
ਅਹਰਣਿ ਜਿਉ ਸਿਰੁ ਦੇਇ।।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਆਗੈ ਰਾਖਿ ਕੈ ਉਭੀ ਸੇਵ ਕਰੇਇ।
ਇਉ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪਿ ਨਿਵਾਰੀਐ।।
ਸਭੁ ਰਾਜੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਲੇਇ।ਪ. 647

(ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਜੀ ਵੀ ਉਸ ਛੋਟੀ ਉਮਰ 'ਚ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਦੀ ਨਿੱਘੀ ਗੋਦ 'ਚ ਆ ਕੇ ਇਕ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ-

ਜਾ ਕਉ ਹਰਿ ਰੰਗ ਲਾਗੋ, ਇਸੁ ਜੁਗ ਮਹਿ ਸੋ ਕਹੀਅਤ ਹੈ ਸੂਰਾ
ਆਤਮ ਜਿਣੈ ਸਗਲ ਵਸਿ ਤਾ ਕੈ
ਜਾ ਕਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੂਰਾ।ਪ. 680

(ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਤਨ-ਮਨ ਨਾਲ ਇਕ ਸੂਰਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸੰਤ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ 'ਚ ਚੋਣ ਕਰਨਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਨੀ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ 'ਚ ਆਏ ਬਚਪਨ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਜੇਠਾ ਜੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਬਣ ਗਏ। ਧੰਨ ਹਨ ਸੰਤ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ 'ਚ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧੰਨ ਹਨ (ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਪੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪੜਾਈ 'ਚ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਗੇ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਡੇਰੇ 'ਚ ਗਿਆਨੀ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੰਤ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ (ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ) ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ

ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੰਮ (ਸੰਤ) ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪ ਬਹੁਤ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ। ਜਦ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਪਾਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤਾਂ

ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਕੀਤੀ, " ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ, ਤੇਰੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਵੱਡੇ-2 ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਨਾਮਵਰ ਵਿਅਕਤੀ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣਗੇ ਜੋ ਆਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣਗੇ। ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੱਡੀਆਂ-2 ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਆਪ ਕਰਵਾਏਗਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ। "

ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚੁਪ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਡੇਰੇ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੱਚਿਆਰ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿੱਘ ਨਿਰਮਲ ਗਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਾਰਜ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਨੇਕ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਤਲਾਸ਼ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਮਹੱਤਵ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਉਦੇਸ਼, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੁਢਾਪੇ ਦਾ ਖਦਸ਼ਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੇਵਾ ਕਾਰਜ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੋਚ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸੇ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਦੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਮਾਈ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਲ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਲ ਨਾਲ ਇਲਾਕੇ ਪਾਸ ਕਰਮ ਦੀ ਉਹ ਸੁੱਧਤਾ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਅਗਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਡੇਰੇ ਦੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਸਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਧਰਾਤਲ ਤੇ ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਸ਼ਾਮਿਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਅਧਿਆਮਿਕ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਤਾਰ ਕੇ ਜਿਹੜੀ ਮਰਿਆਦਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਡੇਰੇ ਦਾ ਅਧਿਆਮਕ ਧਰਾਤਲ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ ਦਾ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਤੱਕ ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਯੋਗ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਨੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਭੂਗੋਲਿਕ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਚੇਤਤਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਾਮ, ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਰਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਹਰ ਇੱਕ ਆਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਨੇ ਡੇਰੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਭੈਅ ਨੂੰ ਉਸ ਅਧਿਆਮਿਕ ਤੇਜ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਕੁਕਰਮ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਦਿੱਬਤਾ ਨੂੰ ਸੰਦੀਵਤਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਰਹਿਨਮਾਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵੀ ਧੜਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਦਾਸ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਧਰਾਤਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਇਹ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਡੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸੰਤਾਂ

ਰਾਹੀਂ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਮਰਿਆਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੈਵੀ ਰਾਹ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਹ ਅਮਾਨਵੀ ਧਰਾਤਲ ਦੇ ਹ ਇੱਕ ਜੁੱਜ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਧਰਵਾਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਡੇਰੇ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦ ਸਮੁੱਚੀ ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ ਹਰ ਵਕਤ ਲਗਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਤੱਤ ਡੇਰੇ ਦੀ ਉਰਜਾ ਨੂੰ ਬੰਧਗੀ ਰਾਹੀਂ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਝਲਕਦਾ ਨਜ਼ਰੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਤ ਹੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਾਲਣ ਹਾਰਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਇੱਕ ਚੰਗਿਆਈ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਉਤਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਮ ਨੂੰ ਆਪੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਤ ਦੀ ਲਿਵ ਅਤੇ ਨਾਮ ਰਸ ਕਮਾਈ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇਜ ਰਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅੰਦਰ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਇਹ ਵੀ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਜੁਮੌਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣਾ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਤੀ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਟਿੱਕ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਅਤੇ ਲਗਨ ਉਸ ਆਬਾ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕਮਿਕ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾ ਦੇ ਬਚਨ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਰਾਹੀਂ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹਰ ਇੱਕ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹ ਤੁਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮੁੱਖਿਤ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਲਸਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਚੰਗੇ ਕ੍ਰਮ ਕਰਨ

ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਓਗਲੇ ਪੰਧ ਨੂੰ ਸਵਾਰਨਾ ਅਜਿਹੀ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਵੀ ਸਮਾਂ ਓਜਾਈ ਨਹੀਂ ਗਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਂ ਅਜਿਹੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਲੜ ਵੀ ਲਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਹਰ ਵਖਤ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਆਪਣੇਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੂਸਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਡਰੋਲੀ ਕਲਾਂ 'ਚ ਪਿਤਾ ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਪਿਆਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ 20 ਮਾਰਚ 1964 ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਨ ਮਨ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਆਕੇ ਹਰੀ ਰੰਗ 'ਚ ਰੰਗੇ ਗਏ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਮਿਠ ਬੋਲੜੇ ਅਤੇ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਬੜੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੜਾ ਸਾਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ 'ਚ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿੱਡੇ ਹੋਏ ਕਾਰਜਾਂ 'ਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਵਟਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਯੋਗਦਾਨ

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਧੁਨੰਤਰ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ 'ਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਸੱਤ-ਪੁਰਖ ਹਨ। ਆਪ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਮਧੁਰ ਭਾਸ਼ੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਬੈਠਿਆਂ, ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬਾਦਲੀਲ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ੈਲੀ 'ਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਜਦ ਆਪ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਰੋਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ

ਜੁੜਦੇ ਹੋਏ ਅਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਡੂੰਘਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਬੜੀ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸੁੰਦਰ ਰਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਵਰਸ਼ਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਡੇਰੇ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਨਾਮ ਬਾਣੀ, ਕੀਰਤਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਸਤਸੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਨ ਤੱਪਸਿਆ ਕਰਕੇ ਸੰਤਪੁਰਾ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੁੱਚੇ ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ ਨੀਹ ਰੱਖੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਣਥੱਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਡੇਰੇ 'ਚ ਉੱਤਮ ਮਰਿਯਾਦਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਡੇਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਨਿਵਾਰਨ ਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰੇ ਦੀ 20 ਸਾਲ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਸਹਿਤ ਹੋਰ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਰੋਣਕਾਂ 'ਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਾਸਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਡੇਰੇ 'ਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ, ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਹਨ। ਇਹ ਡੇਰੇ ਦੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ /ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਘੁੜਿਆਲ, ਮਾਣਕੋ, ਤਾਰਾਗੜ ਅਤੇ ਰਾਮਮੰਡੀ (ਜਲੰਧਰ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਸਾਰੇ ਹਨ।) ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਪੁਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਹੱਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਆਪ ਪ੍ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਦਸੀ ਫਾਂਊਂਡਰ ਸਕੱਤਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ। ਪ੍ਰੋਦਸੀ ਜੀ ਐਨਫੋਰਸਮੈਂਟ ਆਫੀਸਰ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੰਗ 'ਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਕਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਜੋਤਸ਼ ਦੇ ਪੂਰੇ ਗੁਣਵਾਨ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮਾਨਵਾਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੇ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੀ ਕਈ ਸਾਲ ਬੇਗਰਜ਼ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਸਹਿਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੈਪਟਨ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਫੌਜ ਵਿੱਚੋਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਗਨ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁੱਘੜ ਵਿਅਕਤੀ ਸ. ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾਇੰਟ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ

ਰਾਹੀਂ ਚੰਗਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵੱਡੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੇ ਪੌਲੀਟੈਕਨਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਡਿਗਰੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਦਾ ਹੀ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਜੋ 2003 ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕੁਸ਼ਲ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ-ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਡਾ. ਐਚ. ਐਸ. ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਬਤੌਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਆਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਬਹੁਤ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਹੀ ਹੋਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਵਿਦਿਆ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਕਾਬਿਲ ਰੀਟਾਇਰਡ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਥਾ 'ਚ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ। ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਉੱਤਮ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਓਸਵਾਲ ਖਾਦ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਵਜੋਂ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ (ਰੀਟਾਇਰਡ) ਜੇ. ਐਸ. ਢਿੱਲੋਂ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਨ ਜੋ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਡਿਸਿਪਲਨ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਲੇਸਮੈਂਟ ਦਾ ਵੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸੱਭ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁਲਦਸਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਟਾਫ ਦੀ ਚੋਣ ਮੈਰਿਟ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਡੋਨੇਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਕਈ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਵਿਦਿਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ 'ਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਐਚ. ਐਸ. ਸਾਗਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦੇ

ਨਾਲ

ਚੰਗੇ

ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਉਣੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਵੀ ਉਤਮ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਸੰਸਥਾ ਧੰਨ ਹੋਵੇਗੀ।

ਆਪ ਜੀ ਸਮਾਜ 'ਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕੋਹੜ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ 'ਚ ਖੇਡਾਂ ਲਈ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਲ ਸਟੇਟ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਫੁਟਬਾਲ ਮੈਚ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਬੱਡੀ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ 'ਚ ਪੜ ਰਹੇ ਚੰਗੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸਕੂਲੀ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਖੇਡ-ਅਕਾਡਮੀ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਵੀ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ

ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੈਡੀਕਲ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਹਤ-ਸੰਭਾਲ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪਲੈਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੇਂਡੂ-ਖੇਤਰ 'ਚ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਾੜੇ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਚੰਗੇ ਕੁਆਲਟੀ ਦੇ ਸਕੂਲ ਖੋਲਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। 2011 ਈ. 'ਚ ਇਹ ਆਦਾਰਾ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਥੋਹੜੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਅਰਥਾਤ 2003 ਈ. ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਪੁਜਣਾ ਇੱਕ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਚੜ੍ਹਦੀ-ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਭ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਇਹੋ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਆਪ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੰਗ 'ਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਮਾਨਵਵਾਦ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਯੋਧੇ ਹਨ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਜੋ ਜੰਗਲ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੰਝ ਹੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ (ਜਿੱਥੇ ਅੱਜਕਲ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰੇ ਹਨ) ਕੁਟੀਆ ਵਿੱਚ ਤਪ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਦਾਰੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪਸਾਰ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਅਥਵਾ ਗਿਆਨ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ 'ਚ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਵਿਸ਼ਵ 'ਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਕੇ ਉਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਜ 'ਚ ਅਜੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਹਨ—

1. ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ 'ਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।
2. ਉੱਤਮ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ।

3. ਸਿਹਤ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਹੁਤ ਸੁੱਘੜ-ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ 'ਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ 'ਚ ਸਮਾਜ 'ਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਦਰਦ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮੂਲੀਅਤ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੱਥੇਬੰਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਆਪ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਅਧੀਨ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਪੁਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਖਰਚਾ (ਰੁਪਏ ਲੱਖਾਂ 'ਚ)

1. ਪਿੰਡ ਮਾਣਕੋ ਨੇੜੇ 335 ਮੀਟਰ ਲੰਮਾ 250.00
ਨਸਰਾਲਾ ਚੌਅ ਉੱਪਰ ਪੁੱਲ
2. 21 ਮੀਟਰ ਲੰਮਾ ਪਿੰਡ ਤਾਨੂਲੀ ਚੌਅ ਉੱਪਰ ਪੁੱਲ 36.00
3. 55 ਮੀਟਰ ਲੰਮਾ ਪਿੰਡ ਲੂਟੇਰਾ 'ਚ ਨਸਰਾਲਾ 76.00
ਚੌਅ ਉੱਪਰ ਪੁਲ
4. 2 ਕਿ.ਮੀ. ਲੰਮੀ ਖਿਆਲਾ-ਪਧਿਆਣਾ ਸੜਕ 12.00
5. 5.5 ਕਿ.ਮੀ. ਲੰਮੀ ਪਧਿਆਣਾ ਅਹਰਾਨਾ ਸੜਕ 35.00
6. ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਰੀਪੇਅਰ 5.00
7. ਕਠਾਰ ਸੰਤਪੁਰਾ ਦੀ 6 ਕਿ.ਮੀ. ਸੜਕ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਕੀਤਾ 90.00
8. ਘੁੜਿਆਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ 2.00
9. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਹਸਪਤਾਲ ਪਿੰਡ ਕਾਲਰਾ 100.00

ਵਿੱਚ 50 ਬੈਂਡ ਤੋਂ 100 ਬੈਂਡ ਹਸਪਤਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਕੁਲ ਜੋੜ ਰੁਪਏ 814.00 ਲੱਖ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹਨਾਂ ਜਲੰਧਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ 550 ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਉੱਤਮ ਕੁਆਲਟੀ ਦੀ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤ-

ਸੰਭਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੋ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ-

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਰੂਰਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਸਿਸਟਮ
ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਰੂਰਲ ਹੈਲਥਕੇਅਰ ਸਿਸਟਮ
ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੁਹਿੱਰਦ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੁਸਾਇਟੀ ਜੂਨ 2000 ਈ. ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਅਧੀਨ ਲਾਭਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਉੱਤਮ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਜਿਕਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਲਈ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੇ ਡਾ. ਐਚ.ਐਸ. ਸਾਗਰ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰੀਜਨਲ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਹਨ। ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮਾਰਚ 2001 ਈ. ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੰਪਲੈਕਸ 'ਚ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕੰਪਲੈਕਸ 'ਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਦਾਰੇ ਉੱਤਮ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

1. ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇੰਨਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਐਂਡ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ-2003 ਈ. ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ-ਹੋਇਆ।
2. ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਸਕੂਲ-2004 ਈ. ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ।
3. ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇੰਨਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਨਰਸਿੰਗ 2005 ਈ. 'ਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ।
4. ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇੰਨਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ 2005 'ਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ।
5. ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ (ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ) 2007 'ਚ ਸਥਾਪਿਤ

ਹੋਇਆ।

6. ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਰੀਸਰਚ ਐਂਡ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਸੈਂਟਰ 2010 ਈ. ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਨਰਸਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ, ਡਿਪਲੋਮਾ ਅਤੇ ਵੋਕੇਸ਼ਨਲ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਨਵੀਨ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਾਲੀ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕੰਪੈਲਕਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ 25 ਕਿ.ਮੀ. ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ 557 ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ 2 ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੱਚੇ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਵਿਦਿਆ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗ, ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਰੀਸਰਚ ਐਂਡ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਸੈਂਟਰ, ਇੰਟਰਪਰਨਿਊਰਸ਼ਿਪ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਸੈਲ ਐਂਡ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਪਾਰਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜੋ ਚੰਗੀ ਕੁਆਲਟੀ ਦੇ ਉੱਦਮੀ ਅਤੇ ਖੋਜੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਪਾਰਕ ਲਈ 75 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

(ਅ) ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਰੂਰਲ ਹੈਲਥ ਕੇਅਰ

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਥਵਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨੀਮ-ਹਕੀਮਾਂ ਜਾਂ ਘੱਟ-ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਡਾਕਟਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਲੋਕੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭੈੜੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਆਮ ਵੇਖਣ 'ਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ-

- (1) ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਚ ਵਾਧਾ
- (2) ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ
- (3) ਕੈਂਸਰ ਰੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ
- (4) ਟੀ.ਬੀ. ਕੇਸਾਂ 'ਚ ਵਾਧਾ
- (5) ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਿਹਤ
- (6) ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਘਾਟ

(7) ਏਡਜ਼ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ

ਸਰਕਾਰ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਚ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਲ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕੀ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਦਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਰੂਰਲ ਹੈਲਥ ਕੇਅਰ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ 557 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਰਾਹੀਂ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹਸਪਤਾਲ 1200 ਬੈੱਡ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਵੀਨ, ਮਲਟੀਸਪੈਸ਼ਿਲਟੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਕੁਆਲਟੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਹੋਣਗੇ। ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਖੋਲੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਮੋਬਾਈਲ ਮੈਡੀਕਲ ਵੈਨਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਮੈਡੀਕਲ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮੈਡੀਕਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਸਿਸਟਮ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤ 'ਚ ਮੈਡੀਕਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਕੁਆਲਟੀ ਮਾੜੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਆਲੀਫਾਈਡ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਹੈ। ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਅਦਾਰੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਹੈ-

1. ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਐਂਡ ਰਿਸਰਚ
2. ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇੰਨਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਡੈਂਟਲ ਸਾਇੰਸ ਐਂਡ ਰਿਸਰਚ
3. ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇੰਨਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਪੈਰਾ-ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼

ਮਿਸ਼ਨ : ਇਹਨਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉੱਤਮ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਮੈਡੀਕਲ ਇੰਨਸਟੀਚਿਊਟ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਉੱਚੇ-ਪੱਧਰ ਦਾ ਸਟਾਫ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਵੀਨ ਸਾਜੋ-ਸਮਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਸਪਤਾਲਾਂ 'ਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਪਲੱਬਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਵੱਡਾ 1200 ਬੈੱਡ ਵਾਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਇਕ ਨਾਮਵਰ ਸਿਹਤ ਸੰਭਾਲ ਕੇਂਦਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉੱਤਮ ਕੁਆਲਟੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਭਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ : ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਆਵੇਗੀ-

1. ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪਸਾਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਘਟੇਗੀ।
2. ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਿਹਤਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।
3. ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਖੋਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ।
4. ਚੰਗੇ ਖਿਡਾਰੀ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ, ਅਧਿਕਾਰੀ, ਆਰਥਿਕ ਮਾਹਿਰ, ਫਿਲਾਸਫਰ, ਅਧਿਆਪਕ, ਸਮਾਜ-ਸੇਵਕ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ।
5. ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਲੋਕ ਉੱਦਮੀ ਬਣਨਗੇ।
6. ਇਸ ਸਾਰੇ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਆਵੇਗੀ ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਰੋਆ ਅਤੇ ਆਨੰਦ-ਮਈ ਬਣਾਵੇਗੀ।
7. ਇਹ ਅਦਾਰਾ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮਕਾਜ ਅਥਵਾ ਕਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹੇ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲੇਗਾ ਅਤੇ ਕਈ ਉਦਯੋਗੀ ਬਣਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲਈ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਐਕਟ ਨੰ. 6, 2015 ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੰਨ 2015 ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 220 ਏਕੜ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ, ਸਾਇੰਸ, ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ, ਕਾਮਰਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਆਦਿ ਦੇ ਕੋਰਸ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ 2017-18 ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕੋਰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਈ ਨਵੇਂ ਕੋਰਸ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਚਾਂਸਲਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ) ਨੇ ਉਪਚਾਰਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ, ਬੀ. ਏ. ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ, ਬੀ.ਪੀ.ਟੀ. (ਫਿਜ਼ੀਓਥੈਰੀਪੀ), ਬੀ ਐਸ ਸੀ (ਹੋਟਲ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ), ਬੀ ਐਸ ਸੀ (ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਇੰਸ), ਬੀ ਐਸ ਸੀ (ਏਅਰ ਲਾਇਨ ਟੂਰਿਜ਼ਮ), ਬੀ ਐਸ ਸੀ (ਫੈਸ਼ਨ ਡਿਜ਼ਾਇਨਿੰਗ), ਐਮ ਐਸ ਸੀ (ਐਗਰੋਨੋਮੀ, ਹੋਰਟੀਕਲਚਰ, ਬਾਇਓ-ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ, ਜ਼ੋਲੋਜੀ, ਬੋਟਨੀ), ਬੀ.ਪੀ.ਈ.ਐਸ., ਐਮ.ਪੀ. ਈ.ਐਸ. ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਕੋਰਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲਾਅ ਦੇ ਕੋਰਸ ਲਈ ਬਾਰ ਕਾਉਂਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦੁਆਰਾ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਦਕਿ ਬਾਕੀ ਕੋਰਸਾਂ

ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੋਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਯੂ.ਜੀ.ਸੀ. ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਖਿਆਲਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਹਮ ਜੀ ਚਾਂਸਲਰ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਡਾ. ਜਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ।